

устроївся йому між очі, і в Галиному голосі ясно чулося, що не в тому вона зараз стані, коли можна було б обмежитися самими погрозами. Макар перелякано відповз од неї. Нижня щелепа йому одвисла. Руки враз стали кволими. Не відважуючися підвестися на рівні ноги, стежив, як Галя рвучко схопилася з підлоги і, здавалося, спокійними рухами вільної руки спорожнювала шухляду. Потім хутко пішла до дверей ..

Тільки тепер до неї повернулась здатність відчувати. Рука, знесилена вагою револьверу, дрібно затремтіла, і слъози раптом затуманили очі. А огида до припненого, переляканого Чемериса підкотилась до горла нудотою. Щоб не помітив він цього, різко штовхнула двері, але Макар полохливим криком зупинив її:

— Постій! Невже ти справді хочеш моєї загибелі?

Все ж таки знайшла силу відповісти йому спокійно:

— Загибелі?.. Ні... Тільки відповіді за Тосину смерть.

— Але ж ти вкриваєш мене ганьбою! Адже мое життя... моя праця... мої здатності... Галинко, я ніколи більш не буду! Чуєш? Ніколи!

Але Галя вже не чула. Вибігла на вулицю, кинула в сніг непотрібний уже револьвер і, закриваючи руками слъози, що рясно й гаряче покотилися з очей, хитаючись, пішла в інститут.

Універсальний жур-
нал "УЖ"

Так що автор „Генія“

РЕКЛАМА

поставив крапку

і дивигься на Вас, шановний читачу, крізь скло свого скромного пенсне. Що ж ви йому скажете? Ви — той, хто з такою тривогою стежить за розвитком нашого молодого письменства? Що ж Ви йому скажете?

— О, Ви йому, авторові „Генія“, поки-що нічого не скажете, але Ви (без сумніву!) подумаете, що він, цей автор подає не аби-які

надії і Ви думаєте, що дуже добре було б, коли б автор „Генія“ зробив спробу одійти (на якийсь рік чи то два) від драматичних закутків нашого життя і зробив спробу подивитись на нашу дійсність очима, припустім, наших нащадків.

Але, подумавши так, Ви згадуєте нову комедію Миколи Куліша — „Мина Мазайло“, котру ми за якийсь місяць будемо бачити на столичних і провінційальних сценах (комедію рекомендовано), і з полегшенням зідхаєте. Ог уривок з першого розділу цієї комедії:

5

Увійшов Мазайло. Подивився гарячими невидючими очима:

— Дайте води.

Випив води. Помацав серце

— Думав, не переживе...

Жінка і дочка

— Ну?

— Не міняють?

Мазайло ще випив

— Думав, розірветься... Ще як підходив до загсу, немов з гармат десь ударили, в ухах загупало, так почало битися. Ніколи так не билосся, і не даром.

Жінка і дочка

— Поміняли?

— Не міняють?

МАЗАЙЛО

— Тепер, лише сьогодні я остаточно дознав, що таке серце. Однині вірю йому, а більш нікому в світі.

Жінка і дочка

— Не міняють?

— Поміняли?

МАЗАЙЛО

— В радіо читають, в анатоміях пишуть: серце — орган, що гонить кров, орган кровоносу. Нічого подібного. Серце — це перш за все орган, що передчува і вгадує. Серйозно кажу.

- Поміняли?
— Не міняють?

МАЗАЙЛО

— Ще як підходив до загсу — думалось: а що як там сидить не службовець, а українець? Почує, що міняю, так би мовити, його українське — і заноровиться. На зло тобі заноровиться. І навпаки думалось: а що, як сидить такий, що не тільки прізвище, всю Україну змінив би? А що, як і такий, що що йому до твого прізвища, до себе він байдужий під час служби, себ-то сидить, нічого не бачить і себе не поміча? А що, як і такий, думалось, що почне з діда-прадіда? Га? А що, як не той і не другий, не третій?... А що, як і той, і другий, і третій?... І серце, серце вже тоді передчуло. Там сидів...

Випив води

Од усіх вищезгаданих — середній.

ЖІНКА

- Которий це?

МАЗАЙЛО

— Середній од усіх, кажу. Арихметичной, середній, по-моему. Увійшов...

РИНА

- Хто?

МАЗАЙЛО

— Я! Він сидів. Спитав сухо, якимсь арихметичним голосом: вам чого? Я до його і раптом відчув, що вся кров мені збігла в ноги і стала. А серце, як дзвін на пожар: бев-бев-бев... І десь, немов як справді пожар, зайнялося. Палахкотить... Питаю, не чую свого голоса: чи можна, питаю, змінити прізвище? Він подивився і знов: вам чого? арихметичним голосом. Як чого? Як чого? — заскакало огненно в голові. Двадцять три роки, кажу, носю я це прізвище, і воно, як віспа на житті — Мазайло! Ще малим, як оддав батько в город до школи, першого ж дня на регіт взяли: Мазайло! Жодна

гімназистка не хотіла гуляти — Мазайло! За репети-
тора не брали — Мазайло! На службу не приймали —
Мазайло! Од кохання відмовлялися — Мазайло!..
А він знову: вам чого, питає?

МАЗАЙЛИХА

— Мене обдурив: я покохала не Мазайла, а Ма-
залова, — чом не сказав?

РИНА

— І тепер сміються, регочуть — Мокрина Мазайло, —
не сказав?

МАЗАЙЛО

— Я нічого не казав. То мені лише здавалось,
що я питаю, кажу. А вийшло так, що я стояв перед
ним і мовчав. Мені заціпило...

МАЗАЙЛИХА

— Було б голкою, було б голкою вколотися.

МАЗАЙЛО

— Хтось одвів мене до дверей. Все — як в тумані.
Не знаю, де я, чого прийшов. Серця вже не чую.
І раптом воно — тьох: перед очима якесь писане
оповіщення... Немов не я, немов хтось другий за
мене чита (серце!). Список осіб, що міняють своє
прізвище. Хтось чита, немов я і не я. Не розумію.
Самойло Миколайович — читаю. Засядь-Вовк на Вол-
кова — читаю. Жобко на Алмазова. І тут все про-
яснилось. Я зрозумів, де я і чого прийшов. Повер-
нувся назад, і вже чую свій голос: скажіть, чи можна
змінити своє прізвище і як? І чую арихметичний,
що далі симпатичний. Можна. Отак і отак, і отак...
Ура, — крикнуло серце.

Дочка радісно і разом погрозливо:

— Цс-с-с...

*Показала на двері, де Мокій (син)
Мазайло надхненно, але тихіш:*

— Вра! Вдарило, задзвонило, як на великодень...
(Поцілував жінку). Отак! (Дочку). Отак! (Знову жінку)
і отак!

Жінка, ледве не плачучи з радості

— Яке ж тобі прізвисьце дадуть, Минасю?.. Яке?..

РИНА

— Було б попросити і нам Алмазова...

Мазайло, немов дирижуючи над якимсь невидимим хором:

— Отак і отак. Виберіть прізвисьце, яке до вподоби.

Жінка і дочка руками, мов крилами птиці, наввипередки. Дочка:

— Сіренев! Сіреників!

ЖІНКА

— Розов! Де-Розе!

ДОЧКА

— Тюльпанов!

ЖІНКА

— Фон-Лілієн!

МАЗАЙЛО, дирижуючи:

— Подайте заяву. На два рублі марок. На публікацію тиждень чи два. Все!

По павзі, погладивши серце

Думав — не переживе.

МАЗАЙЛИХА

— А знаєш, Минасю, і в мене теж серце. Ти тільки ото подзвонив, а воно: тьох, тьох — двічі, вгадало, що ти. Увійшов ти. Я глянула — боже! Ти чи не ти?

РИНА

— Годі, мамо! Годі!

МАЗАЙЛИХА

— П'яний, подумалось? Хворий? Щось трапилось? Може, виграла облігація? Ще дали облігацію? Вернувся цар? Може, все це трапилось разом? Все! Все! і серце вже тоді передчуло.

Вже тиждень
пломінно смер-
кало...

М І И С А Д

О. ЛАН

Чи не від заходу, бува,
Вогнем червоним запалали
В яру глухому дерева?
Мій сад зайнявся, мов пожежа.
А вітер буйний по стерні,
По бурянах, по сірих межах
Розносить іскри вогняні.
Сиджу задумливо в затінку,
Збираю давні почуття:
Мій сад — неписані сторінки
Мого минулого життя.
Звідціль я вперше ненароком
Помітив світову красу,
Отут від сумнівів глибоких
Зіубив непрохану сльозу;
Отам журливому кохання
Тремтячу пісню заспівав.
Звідтіл таямного змагання
Тернисту стежку починав...
Тепера все те розкотилось
Зів'ялим листом по стерні.
Та в серці смутку не лишилось,—
Ба навіть радісно мені.
В моїй душі живе надія,
Мов в зерні весняні квітки:
Ще сад життя зазеленіє,
Ще розповість нові казки!

Сонце — тиран ярмарковий. ЯРМАРОК У СЛАВГОРОДІ
Буйна сила молодости. Мило,
дбоють і слагородські темпера-
менти Харчевня „Новий побут“.
Купці гуляють. Море веселощів, розваг. Війна буде. Березові
прядки. Вплив сполохів на зниження цін. Ярмарок — арена героїч-
них подвигів. Люшня в ролі тореадора. Філософічні міркування
діда Триндирички і Каракая. Що воно за політика? Ясенові

К. ГОРДІЄНКО

колеса. Єсть де погомоніти. Баби на ярмарку. Ліричні діалоги. Чаколапівське прядиво. Ще про деякі милі звичаї славгородські. Чим пишається ярмарок. Постріл у лісі. Трагічна хвилина. Ярмарковий сон.

Як пахне дьоготь! Риплять вози! Баби як прядивом милуються. Розпечена порошокнява ніздрі лоскоче. Сліпить очі проміння сонячне, ясні спідниці дівочі. Вже ліс жовтизною взявся. Чаколапівське прядиво... Невже не чули ви про чаколапівське прядиво? М'яке, лискуче, мов шовк. Сім церков лише в Чаколапівці самій. Чи ж є де-небудь краще прядиво? Раз як навезли того прядива на завод! З Полтави, Орла, Котельви... Директор як вийшов! Огрядний такий, сивоусий. Як почав пробувати те прядиво. А вже як дійшла черга до Чаколапівки! Як тіпоне він те прядиво! — Да, дійствительно, каже. Просвітліло чоло йому, очі променем блиснули, сам увесь світиться. Ось воно, чаколапівське прядиво! Довго стояв він так, до глибини душі зворушений, схвилюваний, зачудований. А все вимочка.

А прядки березові, які Мартіян Свячений робить! Це вам не яка-небудь чаколапівська косопоганялка.

...Мрійно крутиться колесо, в'ється думка ниткою...

Мотузки на млин, до колодязя, ані пасма клоччя, краще, ніж на фабриці, Чаколапівка робить, і не витягнеться ніколи...

Міцно зсукана думка в счач...

А гребінці які з білого клену для прядива ясиноватські щітинники вироблюють! З Таврії, навіть Кубани самої приїзять, закупають. Це вам не грайворонські. Двадцять літ служитиме й не пожолобиться. Клен з самого Кавказу виписують. До самого ВУЦВК'у зверталися...

...Довгі, гнучкі зубці тріщать сухо, лунко, розчісують скуйовджене вагання.

Чого, чого тільки нема на тому ярмарку!

Горшки опошнянські. Сім церков лише... Замріяно

баби витягують ясний дзвін. Хвили м'які, ясні бреньять довго, протягло... Це вам не чаколапівські. Випалюють не так і матеріял. Та й майстри. Тут уже з покоління в покоління. Між горшками красуються дівчата пишнobarвні. Славгородські Макітри полив'яні в розписах уряд. До самого Парижу на виставку возили.

Ремінь, вози, цегла...

Густий дух юхти паморочить голову: п'ятнадцять рублів чоботи!

Колеса дубові на десять рублів пара.

Заклопотано клониться чоло діда Триндирички.

— І що воно за політика? — маракує дід. З великим знанням колісної справи дід надто охочий погомоніти про політику. — Дубові десять, ясенів дванадцять. На дубов'ї шпиці колесо нікуди. Привезеш обтягать, воно й обдавиться. Коли шпиця ясенова — колесо як треба. Ніде так майстерно обіддя не гнуть, як у Груні. Що? дід Каракай каже — в Чаколапівці? Мать його шапка горіхів... Дід ось дасть лівого пальця відрубати...

Чим далі — дід Триндиричка розпалюється все дужче. Незабаром збирається натовп, і діди, мов стародавні філософи, повчають люд чесний. Натовп незабаром поділяється на дві партії, що в палкій боротьбі за істину сперечаються з невтомним завзяттям, ладні навіть горшки потрощити.

Що то воно люд славгородський охочий до тих суперечок! Ну, де не зійдуться — у ветеринара, на храму, млині, христинах — політика їм спати не дає. А що коли між них утрутяться дід Каракай, Триндиричка! Збагачені мудрістю віків, діди завжди проливають світло на хаос життя, скрізь вносять ясну, міцну думку, що зігнути її кому - будь чи не важче, ніж те ясенове обіддя. Хоч яку складну проблему діди враз перемелють.

...Мудрість віків сиплеться, мов мука з - під важкого жорна...

... Сонце порошить очі сліпучим промінням, в'я-
лить думи...

Якась баба купила сито, просівала цілий жмут
ворожих поглядів: певно, білої муки забагато.

Дівчата в хустках квітчастих, сами мов квітки,
парами ходили, ясними очима красний крам пере-
бирали.

А яка чудова охтирська діжка вербова!

Парубки, браві молодці славгородські, до юхти при-
глядалися. Вони навіть ладні купити хромові чоботи!

А які вже кадоби дубові з Богодухова!

До паркої кооперативної крамниці, переповненої
молодицями, зайшов мадьяр, комендант ярмарковий,
крутнув пишного чорного вуса, кашкета зняв, став
піт з лисої голови витирати, порядку доглядати.

— Міша, відчиняй двері, — одна молодиця.

— Міша, набери на спідницю, — друга.

Смагляві, дебелі молодиці сипали жартами, побли-
скували сміхом, деренчали чорнючими очима без
найменшої шани до сповненої службових обов'язків
людини.

Славгородські молодиці страшенно, між иншим,
люблять ярмаркувати, блукати на базарі, сушню,
пшоно, яйця продавати. — Я коли не піду на базар, —
каже славгородська молодиця, — то не знаю, з чого
дома починати. Обіда не зварю.

В бакалійній крамниці раптом зчинилася метушня.
Розчервонілі, заклопотані виходили молодиці, ахали,
охали. Весь ярмарок небавом був у тривозі. Коти-
лися сполохи... В кооперативі не було оселедців, і
тому вирішили, що війна буде.

Кожен намагався з переляку скорше збути свою
скотиняку, бо вже почала ціна падати, враз здеше-
віла худоба, на радість покупцям, різникам, скотарям.

Метушня, гам, сполохи...

Охали жінки, лаялись чоловіки.

Сонце ярмаркове безжалісно смалить очманілий
люд, бродить збаламучені думи...

Двоє хлоп'яків, байдужі до суєти людської, серед дороги в пилюці борються. Запорошені очі, лиця, ніс. Спинись, ярмарку, стійти, воли, вони ще не збо-роли один одного.

... А сонце теплими пригорщами лле тремтливе саяво на русі голови.

Батіг гострий дядьків перетяв завзяття хлоп'яче.

Ярмарок бряжчить грішми, сміхом, сипле жартами, пшеницею.

У скотарськім ряду торг млявий. Майдан парує перегноем, стоїть пара над скотиною. Примара війни снує тут...

В однім кутку міняли коня на коня, корову на корову з доплатою.

Якась баба настирливо хотіла виміняти півня на радіоприймача.

Зустрілись дві вчительки на викривлених підборах. — Де можна купити кислій? — спитала одна. — Там, де Діккенс...

Мисливець Короп блукав з собакою і карнизом.

Міліціонер — з наганом і мандolinoю.

Суддя — з портфелем під одною пахвою, з віником під другою.

Ярмарок!

Сонце парить люд, солопюють очі, дере горло.

Проте не можна сказати, щоб ярмарковому люду ніде покропити розпечену душу. — Червань, Кушійка, Де-Де, Лимар, Акторг, Баварія — скрізь повно, ніде приступити. А полотняних яток скільки! Запивали квасем медовими снагу, закушували таранею, кришеною цибулею, помідорами. В кутинах червоних очей стояли сльози. Міцні оті кваси медові!

В харчевні „Новий побут“ люду — мов квашених помідорів у діжці, бродили думи, набрякало задушливе, парке повітря кислими випарами — люд поважний, засмальцьований, самонадійний, — різники, скотарі, мірошники, олійники, коноводи, чинбарі, валії, торгаші, купці, кабанники, крамарі, — люд м'ясистий,

самодовільний — тюхтіюваті, короткопалі руки мов вимокли в гиндях, — плескались пивом, чаділи димом, ярмарковими словами.

Коли зайшов тендітний юнак у пенсне, всі зірнулися в тяжкій нерішучості — почастувати його пивом чи зацідити по пиці?

Важний купець з широкими, мов копито, вдавненим носом на опухлому, скуластому обличчі наліг важким животом на столик, правив гульбою. Горластий регіт гуляв по хаті, теліпався масивний золотий ланцюжок на товстому животі. Скрізь лозунги, настирливо, мов мухи, лізли у вічі — про кооперацію, боротьбу з крамарем.

Окремо сидів люд майстеровий — дубові крем'язні постаті — ковалі, бондарі, теслярі, столярі, — скоса позирав на нахабне купецьке гульбище.

Сюди ж заходили селяни з покупцями могоричити продану чи куплену скотину. Взагалі ходять сюди всі, кому не лінь. Ходять з трьох мотивів: тому, що на дворі ранок, полудень чи вечір.

В харчевні зайшла сварка. Завелося двоє. Хиталися голоси. — Дай четвертак. Мені рубля не треба, четвертак. І полтинника не надо, четвертак. Гривенника мало, ще п'ятнадцять. Мені рубля не треба. Ось так би давно! Ідеш? Дав четвертак і вже в розп'ят'є впав? — Кров, густа червона, мов вишневе варення, потекла з носа.

Сонце п'янить люд ярмарковий, чманіють голови, посоловіло лупають буньками, ноги підгинаються, заплітаються, тіла важкі втомою набряклі.

В церковній огорожі тимчасом парохвіяни, за товстими мурами, під столітніми осоками, справляли гучний бенкет. Слив'янка густа, червона, мов кров, пекла груди, приємно булькала в животі, голові... Храмують люди. Вишкіривши гострі зуби, рвуть м'ясо, масло тече по бородах, пальцях, за рукава, лиця вилискують святістю, смачно чвакають з більшим апетитом, як на похороні.

Люд ярмарковий мов сп'янілий, у куряві бродить, риплять вози, деренчать тарантаси, густі випари юхти, м'ясних зідхань дівочих стоять над ярмарком.

Славгородські парубки, в хромових чоботях, у білих, мов та конвалія, сорочках, з носами, набакір, до яснооких чаколапівських дівчат залицяються. Чаколапівські дівчата, чорноброві, рум'яні, пишні, мов нові скрині в розписах, ходять парами в жовтих чобітках, утішно вилискують смаглявими лицами. Чаколапівка! Не чули ви про Чаколапівку? Долівку там вимащують клиночками барвистими, кізяком, а підтички носять аж до п'ят і підбираються не з боків, як у Крутибородах, а ззаду наперед. Мало того — деякі там ще й досі носять юпки на сім усів. Якої тільки моди нема на світі! То-то сміху буває на ярмарку, дівчата славгородські то часто дивитись не можуть.

Чи не весь ярмарок захоплено стежив за сміливим молодим мореплавцем із Славгороду, що ото недавно відслужив у матросах, а тепер на орелі гайдався та завзято так — униз присідає, д'горі, аж риплять стовпи, страх! Збуджено б'ється серце дівоче, холоде кров у жилах. Залощене сором'язкими поглядами дівочими, відважне обличчя ані трохи не пишалось з того загального тріумфу, жилава постать завзятіш витала в просторах, чим-дужчі ставали народній гомін, вигуки: буде вже, досить! Страх дивиться.

Парубки славгородські заздрісно позирали на завзятого парубка. А що вже захопленню дівочому — не було кінця-краю.

Що то воно буває, коли людина світу забачить!

Душа славгородська з самозабуттям купається, полощеться в ярмаркових радощах, мов горобець у пилюці.

Парубок і дівчина наодинці зустрілися біля воза. Вона полохливо кинула очі долі. Він ніжно спитав її: Ти звідки? як тебе зовуть? — Теклюня, — зашарілася

вона. — А я Гриць з Гнилої Печериці, — сказав він, беручи її за руку. — Чому ти така смутна? — В глибині душі заглядав своїми карими очима. Великі очі її зайшлися слізьми, і вона розповіла йому про свою гірку дівочку долю.

Парубки гуртами бродили між возами, хвацьки ляскали себе по стегнах довжелезними цукерками в золотих стрічках, дарували дівчатам, що сором'язно полум'яніли...

Хто квас пив, хто лаявся.

Двоє парубків зустрілися біля воза, довго гомоніли. Чути було яскраві діалоги, що їх не раз натрапиш у книжках наших.

— Здоров.	— Не знаю.
— Здоров.	— Хіба?
— Звідки?	— Атож.
— Звідти.	— Та ну?
— Ідеш?	— Ну да.
— Іду.	— Певне?
— Співаєш?	— Так.
— Співаю.	— Коли ж?
— Куриш?	— Не знаю.
— Курю.	— Ну?
— Далеко?	— Ось тобі ну.
— Ні.	— Що ти?
— Близько?	— Чудак!
— Не дуже.	— Добре.
— Вернешся?	— Що?
— Да.	— Нічого.
— Скоро?	— Ось воно що.
— Наврядчи.	— А ти думав...
— Не скоро?	— А...
— Мабуть,	— Он як...
— А як?	— О...

Скрізь бродить ярмарковий люд гулящий, до кожного кутка зазирає в пожаді на яку-будь розвагу. Купчаться біля рулетки, фстографа, орелі, цікавими очима дивляться, в захваті стежать, чи то як хто

їсть сластьони, чи цілується з дівчиною. А фотографуються як! — Ось чудесний хлопець! — вкажете ви на чорнявого дебелого парубка, в сірій смушевій шапці, вишиваній сорочці і синіх штанях. Вас піднімуть на сміх. — Та це ж Галя Горпинчина...

Носи скрізь висовуються, нюшать гіркий дух олії, яку - будь новину.

Коли під полотняною яткою стався бешкет, весь люд гулящий посунув туди. А все палюче сонце — безжалісно припіка воно люд ярмарковий так, що далеко ще до півдня людину в боротьбі зі сліпими силами природи опановує дух протесту, то ж і намагається вона в нестямі, сповнена героїчного духу, перевернути весь ярмарок. І коли міліціонер, у щирому бажанні вигнати сонячну енергію з голови, зацідив йому в ухо, той вибіг на майдан ярмарковий, став перед людом чесним, гукнув на все горло: Остап Вишня!

Лише замаячить малиновий кашкет той на ярмарку, порядок ураз настає. До того вже населення славгородське звикло, що настроми, здається, кашкет той на тичку, ярмарок метушливо кинеється лад наводити, порядок настановляти.

Коли іде начміл ярмарком... Чітко бряжчать остроги... Співають пташки. Червань у півній починає чудно диригувати. Іржать весело коні, дядьки сміливо бряжчать сріблом, а злодії нишком на вози падають або ж дітей бавлять.

Заврайзу коли іде — риплять кавуни, пахнуть дині, бугаї ревуть, корови мукають.

Коли іде завкомгоспу — гуде телеграфний дріт.

Санітар теж... може спинити сонце. Гляне — штраф. Висякає носа — мороз. Коли якось собак труїв, то скільки гусей в Славгороді повиздихало.

Фінінспектор... о фінінспектор! Всі з шанобою дадуть йому дорогу. О, то сила! — кажуть. Оцінку будівель хто провадить, прибутки хто вираховує? Податок хто накладає? На хрестини не до кожного

підє. Я, каже, не можу всіх дітей у Славгороді перехрестити.

Новини вмиють облітають ярмарок, наповнюють тривогою порожні душі.

Зірвався бугай кіда Сивоконя. Корову поранив, бешкету наробив, кружива порозкидав. Богодухівські купці купили, до воза прив'язали, а він як мотне возом, то немов швидкою. Багато ще б лиха заподіяв та... завкомгоспу Люшня впіймав. Радісна чутка враз промайнула, екстазом напоїла люд. Люшня в ролі тореадора — бугая впіймав, налигач за стовпа намотав. Це було так героїчно, так несподівано... Хоча здавалося, що ніхто інший цього не міг би зробити. Славгородці наперед знали, вже якось навіть звикли до того, кожна якась знаменна подія без участі Люшневої не обійдеться. Славгородці в захваті вітали свого національного героя, вславляючи його силу, мужність. Люшня... чимало героїчних сторінок у житті його, та він зовсім не пишається з того, навпаки, ось і зараз — розсудливо, стримано він дає пояснення у величезному гурті, що оспівував славу його.

— Коли бик наставить роги — стороніться. Коли ж утікає — за ним. Коли ж він за вами — ви втікайте. Коли він підніме спокійно голову — хапайте налигача та за стовпа замотуйте.

Світилися лиця ясністю дум...

Населення врочисто ловило слова свого героя. Потім ще довго в глибокому роздумі метикували.

— Каже, смирний був.

— Він його, мабуть, годував дома.

— Скотина, як людина: з жиру все казиться.

Дід Каракай і Триндиричка — філософи славгородські.

Довго гомоніли на всі лади, обмірковували цікаву пригоду цю, аж поки нові чутки, мов довбнею, приголовшили ярмарок:

— Вбили чоловіка в лісі.

— Впіймали злодія.

Ярмарок не знав куди бігти, на що дивитись.

Ярмарок розривався.

Чи є ж більша мука в світі, як не могли поспіти воднораз на два видовиська?

— Ходім у ліс!— гукали одні.

— А злодій?

А жінки, бідні жінки, їм так боязко дивитися на вбитого чоловіка.

— Злодій що...

— Молодий, старик?

— А бити не будуть?

— Хто?

— То ж мертвий.

— Та вбитий.

Стрепенувся люд ярмарковий, сполоху та ненависти набрався. Душогуби кляті! Заподіяти таке. Ну, хай би вже коня брали і чоловіка вбили. а то й ще в мертвого стріляли! Стріляли в мертвого! Ви подумайте, душогуби які! Заподіяти таке. Стріляти в мертвого!

Дід Триндиричка розповідав:

— До чого люди звірі, господи. Як колись,— пригадує,— піймали конокрада, держать, а там кочерга вже гріється. Кинув він замітати, взяв оту кочергу та по п'ятах. Тоді другий. Так поки довели до старого — каюк.

Дід Каракай перечив.

— А він не так. Нащо душу губити? Піймали вони колись.— Садить його на залізну щітку,— гукає дід. Так попосидів він та й очі на лоба вилізли.

Дід Триндиричка резюмував:

— А тепер що — візьмуть його в ДОПР той, а там йому лазня, спектаклі, привелегирований харч. І що воно за політика?

Гомонить люд ярмарковий, думає глибоку думу.

Безтурботним сном спить очманілий від сонячної спеки люд в пилюці, байдужий до світових турбот, пристрастів, з присмаком смокче косами порохняву.

Пилюга набралася за день клопотом ярмарковим, обважніла, стелеться за возами.

Сонце клониться до „Веселої Гори“.

І З маленького домика край овочового саду ви-йшов мужчина такий високий, що дивувало, як він, в тому домі бувши, не пробив головою даху.

Т В А Р И Н А
О. С Л І С А Р Е Н К О

Ще дивніше, що його плечі пройшли через вузьенькі двері сіней, а ноги не провалились на трухлявих дошках ганку.

Мужчина пройшовся по стежці перед домом і зупинився коло клітки, в якій сидів лякливий крілик і гриз вербові пагінки. Клітка була з міцної дротяної сітки, такої міцної, що могла втримати лева, і крілик од того здавався ще ніжніший у своїй пухнатій безсилій ніжності.

Мужчина нагнувся над кліткою, відчинив зверху маленьку кватирку і витяг крілика назовні. Держучи на лівій руці, він правицею гладив звірка, а крілик шулювся і заривався носом під пахву.

Зарослі стежки саду сіріли, і там, де ступали босі ноги велетня, лишалися чорні сліди.

Мужчина йшов стежкою поміж яблунь, рясно вкритих недозрілими овочами, і в його глибоко запалих очах на виснаженому обличчі грала усмішка людини на одужанні.

Потроху домок закрили яблуневі віти, і мужчина зупинився коло огорожі. Зіп'явшись навшпиньки, він подивився туди за підгнилий паркан і оглянув невеличкий город.

Все було гаразд на тому клаптику землі, засадженому картоплею, помідорами, капустою й огірками, і людина весело засвистала бравурного мотива.

— Ну, як тобі спалося, Королівно? Чи не страшно самій? Га? — говорив мужчина до крілика і гладив йому спинку. Крілик знав, що вони вже коло городу, де господар почаствує його капустяним листом, і підняв вуха.

Так бувало кожного ранку, і тільки поворот не подобався кріликові, бо знав він, що знову дове-

деться сідати до клітки до самісінького завтрашнього ранку.

Тому - то він кілька разів спробував вирватися та, коли в цьому не пощастило, заспокоївся і принішк.

— Що, Королівно, побачила марність зусиль? Ух ти, дурненька тваринка! Не варт пручатись! Над тобою тяжить невмолима доля!

Велетель, усміхаючись, пройшов повз клітку, і Королівна здивувалась, що він не зупинився, а попростував до домику край саду.

Близьке до житла доріжки були присипані піском, і він хрумтів під ногами свіжим ранковим хрумкотом, а з височини людського погруддя Королівні було видно маленький ставок за деревами праворуч, високий паркан навколо саду, а там, у далені садової доріжки, знайомий будиночок в оточенні кількох сарайчиків, що в свій час були курником, свининцем і коровником. Тепер у тих сараях нічого не було, крім старих, ні на що непридатних поламаних меблів. Тільки в колишньому курнику зберігався не складний струмент, що ним велетень орудував на городі і в саду.

Ог вже й ганок маленького домика. Він, цей домок, був колись пофарбований в червоне, та час злизав тую фарбу і тільки де-не-де залишив бурі плями її. Потужний час не помилював і претенсії на „стиль“, що од нього залишилися різьблені колонки на ганкові та випиляні з шальовки орнаменти під дахом.

Коло ганку чорніла надвірня плита, вимурована з цегли з високим чорним димарем, і Королівна, побачивши цю споруду, злякано сховала носа під пахву.

— Що, Королівно, злякалася моєї фабрики? Не бійся, тебе на тій плиті смажити не будемо... Тьотя Тіна на тебе заповіта поклала... Будеш її нащадка втішати... Будеш, Королівно?

Королівна прижукнулась під пахвою, і тільки як закріпіли підгнилі дошки під ногами, вона озирнулася навколо та, крім широчених плечей господаря і дверей кімнати, нічого не побачила.

В сінцях пахло лемкою цвіллю дерев'яного помешкання, а в хаті до тих запахів прилучався запах убогого людського житла. Там був такий безлад, ніби мешканці тільки-що приїхали або збиралися виїздити.

Мужчина вступив до кімнати навшпиньках і тихо підійшов до ліжка, де лежала жінщина, закутана в ковдру. Вона спала, повернувшись до відчиненого вікна, і обличчя її промовляло за неспокійне життя. Мертвотні синці під очима, загострений ніс та скорботні рисочки коло рота свідчили за фізичні страждання та нервову перевтому. Каштанове волосся її розсипалося на подушці, а рука поверх ковдри була немічно-прозора й тонка.

— Тьотя Тіна спить,—прошепотів мужчина на вухо кріляка, і той прищулився од лоскоту.

— Хто тут?—спитала спросоння жінщина і підвелася на локті. Побачивши Королівну, вона усмінулася заспаними очима.—А, це ти, лохматко, ну йди до мене!

Королівна вислизнула з великих, як рогачі, рук велетня, стрибнула на підлогу і забилася під ліжко. Мужчина нахилився над жінщиною:

— Ну, як ти себе почуваєш?

— Я відчуваю себе зле... Оце заснула, але вже зараз мене канудить... я, певно, збожеволію...

Важко дихаючи, жінщина лягла на бік і дивилася кудись у далечину за вікно, де червень пишався сонцем і квітами і не було йому ніякого діла до хорої вагітної жінки. Ця байдужість обурювала жінчину, і вона заплющила очі, щоб не бачити сонячного дня і грайливих горобців на куші за вікном.

— А коли це може статися? Га?—спитав мужчина і застиг в очеканні відповіді.

— По-моему, через місяць... Але ж як їсти хочеться! — з мукою в голосі перебила сама себе Тіна.

— Так, може, тобі чогось приготувати?

Тіна мовчала, і ця мовчанка невимовно гнітила мужчину. Може, він щось не так сказав або не так зробив, а може, він своєю присутністю дратує Тіну?

Тіна почула слова, сказані чоловіком, але в її уяві пронеслася згадка про гидку їжу і їй ще більше заканутило од цих думок. Вона тільки мовчки махнула рукою і одвернулася до стіни.

Довгі місяці фізичної муки нервової вагітної жінки вщент виснажили Тіну, а до тих нестерпних фізичних мук прилучилися муки за майбутню дитину, її першу дитину, якій готує невідому, таємничу, але запевно злу долю це голодування.

В той час як її чоловік, стомлений за день незвичною важкою працею та систематичним недоїданням, спить важким сном каторжника, Тіна довгі ночі передумує свої тяжкі матерні думки. То вона бачить свою майбутню дитину без пальців у наслідок голоду підчас вагітності, то в уяві постають тупі очі рахітичного ідіота, що цілими роками буде мучити її молоде життя...

І як починала матерня думка кружляти навколо майбутнього дитяти, то вже не було сну Тіні. Вона вишукувала причин, в силу яких голод не відіб'ється на її дитині, вишукувала безнадійно, як умираючий од спраги шукає в пустельних пісках крапель води.

— Велетню, коли ж все це скінчиться? — розпачливо запитувала Тіна, і на очах їй брєніли сльози.

Він не знав, коли „це“ скінчиться. Він мовчав, цей велетень, і Тіні здавалося, що його мовчанка — то мовчанка могили над її молодою долею. Немає порятунку, немає просвітку, немає і не буде.

— Не журись, Тіно, сьогодні в нас буде і хліб, і навіть сметана! — сповістив він дружину, і йому захотілося, щоб це звеселило жінку.

Тіна посміхнулася, але од згадки про їжу їй завадило, вона зблідла й одкинулася на подушку. Зволовши з собою, Тіна промовила:

— Гаразд, я дуже рада...

— Ну от, я ж завше кажу, що все обійдеться і буде гаразд! Ти в мене велика песимістка!

Велетень почавловити Королівну, а вона забилася в найдавший куток під ліжком і не давалася до рук.

— Зажди, я тобі намну вуха! — погрожував він і нарешті впіймав пухнату Королівну.

— З Королівною буде бавитись наш маленький, — промовила силувано Тіна. — От маленький намне вуха Королівні... — Приступ тошноти знову скривив обличчя жінці.

Мужчина, як завше, був спокійний і лагідний, як лагідні всі дуже здорові люди, мало терті життям. Він, навіть бачучи страждання жінки, реагував на них, як на щось нормальне, без чого ніяк не можна обійтись, а тому власне й хвилюватись нема чого. Треба довірити все часові, бо з часом, як відомо, нормально проходить вагітність і зникає хоробливий стан. То нічого, що їм доводиться трохи голодувати, ну, якихсь там три-чотири дні інколи не вистачає хліба, але все одно вона багато не з'їсть, а він і без хліба виживе...

От що немає соли — оце кепсько. Маляті сіль потрібна, але він, велетень, ботаник і знає, що в помідорах соли вистачить, молода ж картопля хоч і несмачна без соли, зате має досить крохмалю. Одним словом, за аналітичними підрахунками, маляті вистачить всього і боятись калцтва нема чого. Чоловік прочитував Тіні цілі лекції, і це давало їй змогу відпочити від думок і трохи розвіятись. Тіна охоче слухала й інколи усміхалася його словам, як наївним дитячим вигадкам.

Вловивши Королівну, велетень сідає край ліжка і починає оповідати. Ліжко вгинається під великим тілом чоловіка, і Тіні стає затишніш, немов вона

сховалася за великий мур, і мур той захистить її від усіх нещасть і негод.

Велетень розповідає повільно, з довгими ліричними відхиленнями, інколи усміхаючись своїм словами, а інколи насуплюючи брови. Він насуплює брови саме тоді, коли треба було б усміхатися, і усміхається, коли належало б насупити брови. За його словами виходило так, що людям на землі не вистачає тільки доброї волі раювати. Всі дані для раювання є, і він раював хоч би й зараз, коли б можна було повернутися до інституту, висиджувати годинами в прекрасних вегетаційних домиках, де так багато сонця і рослинних випарів, і вранці й у вечері голубити свою Тіну...

— А ще він буде водити за малесеньку ручку маленького... О, він не пожалкує за найкращою квіткою в своєму вегетаційному домику і зірве її для малого... Так, зірве, навіть у тому разі, коли йому це порушить науковий дослід...

— Ні, не треба порушувати наукових дослідів,— каже Тіна,— треба як-найшвидше повернутися до інституту...

Звичайно ж, вони незабаром повернуться до інституту! Велетень не має в тому сумніву. Вони скоро повернуться на свою інститутську квартиру і будуть жити так само, як і до цього жили...

— Я хочу встати, допоможи мені,— попросила Тіна і заворушилася на ліжку.

Велетень допомагає жінці своїми нековирними руками, а вона докоряє чоловікові за неправність. Нарешті жінка встала з ліжка і одяглася. Це знесило її так, що вона знову лягла і, тільки віддихавшись, встала й пройшлася по кімнаті.

Тіна ступала важко, незвично важко, а великий живіт коливався під шаллю. Обличчя стало ще блідніше, а плечі немов студились од холоду.

— Не дивись на мене...— Тіні невимовно було соромно перед чоловіком за своє каліцтво, і вона

рада не показуватися йому на очі. І тепер вона зашарілася, як дівчинка од стидного, і ніяково закриває живота блідими руками.

— Я піду по хліб... Сьогодні, казали, о десятій годині спечеться. Ти побудеш сама?

Тіна рада була, що велетень нарешті йде і вона лишиється сама.

— Дай мені Королівну...

Жінка гладила пухнатого звірка і думала свої думки, такі звичні й безладні, як і ця кімната, що її ніяк не може прибрати Тіна.

— Ну, йди погуляй,— випустила вона на підлогу Королівну, а сама заступала до ліжка. Раптом за дверима розітнувся вереск звіряти, і Тіна тепер тільки помітила, що чоловік не зачинив за собою двері і Королівни в хаті не було.

„Схопила кішка!“— подумала Тіна і шарпнулася до вікна. Серце її завмерло: в далині садової стежки біг великий рудий собака, а в зубах його теліпалося пухнате тільце Королівни. Тіна зойкнула не своїм голосом, але рятувати не було кому. На безлюдному кутку селища ніхто не почув її крику.

Сльози відчаю залили обличчя Тіни, і вона, ледве дійшовши до ліжка, впала на нього. Очі заслала темна пелена. до горла підкотився задушливий клубок і їй знову завадило.

II Велетень прийшов через годину, шльопаючи богами ногами по ганкові. Він приніс з собою цілий мішок хліба і безліч сонячної бадьорости. Мішка він поставив коло стола, а бадьорість свою почав виливати в словах.

— Королівну собака задер...— промовила Тіна, повернувши до чоловіка заплакане обличчя.

— Який собака? Коли? Як?— Велетень нахилився до Тіни, вона охопила його шию руками і притисла кудлату голову чоловіка до грудей. Тіна плакала так, наче не крилика схопив собака, а її дитину.

— Заспокойся, Тіно, я дістану другу Королівну...
Ну, не плач же, тобі не можна так хвилюватися.

Тіна здригалася од сліз, а велетень, як завше в таких випадках, не знав, що робити і сидів, розставивши руки. Потім він встав і почав викладати з мішка принесене.

Його руки великі, як рукавиці боксера, любовно брали хліб і клали на стіл. Які прекрасні ці хлібини! Він ніколи не відчував своєрідної краси звичайного житнього хліба, а тепер вдихає ту красу широкими ніздрями і всмоктує очима і відчуває на смак. Один, два, три, чотири хліби... Аж цілих чотири хліби! Таких рум'яних, запашних і теплих, що дивно стає, як то можна було їх міняти на золотого годинника та й ще давати на додачу цілу сулію справжньої сметани! Що то за дурні люди, що можуть такі багатства міняти на якогось золотого годинника!

Мужчина відчув ніяковість так, — ніби він обдурив людину, давши за чотири буханки житнього хліба і сулію сметани золотого годинника. Але ж він те робить не для себе. Коли б для себе, то було б ганебно. Він це запевно нечесне діло робить для Тіни і для майбутнього маляти, що тягне з Тіни всі живі соки. А він же батько і мусить добувати все для свого маляти. О, він прекрасно розуміє свої батьківські обов'язки!

Запах свіжеспеченого хліба пішов по кімнаті і дістався ніздрів Тіни. Вона повернулася до столу і витерла сльози. Ій до млости хотілося їсти отой запашний хліб, вона б з'їла цілу буханку його, та раптом Тіну заканудило, і вона жестом одмахнулася од їжі.

— Бідна, бідна Королівна! — промовила Тіна, заспокоївшись, і чоловік зрозумів, що причина хвилювання жінки в тому, що собака задер Королівну, і в ньому з темних закутків свідомости піднялися чорні випари лютої зненависти до того невідомого собаки, що задер Королівну і порушив спокій Тіни.

— Заспокойся, Тіно,— казав він свою звичайну фразу,— я знайду собаку, і він не буде більше дерти Королівен...

Почату хлібину чоловік залишив у кімнаті на столі, а решту взяв в оберемок і одніс до комірчини поруч з сінцями. Та комірчина була маленька, з невеличким вікном угорі і двома полицями. Велетень поклав хліб на полицю і старанно накрив його мішком, щоб не черствів, а сам пішов до саду, поперед зазирнувши до кімнати. Тіна спала, і він тихо зачинив двері, виходячи на ганок.

Червневий день бував над садом і, як веселий марнотратець, розкидав сонячне золото по землі.

Яблуні жадають того золота?

— Нате вам, хороші яблуні, золота!

Трава хоче сонячної винагороди за те, що стелеться під ногами?

— На тобі, траво, бери, скільки забажаєш!

Веселі пернаті музики звеселяють не даремно?

— Нате вам, горобці й іволги, стонадцять жмень огняного рідкого металу!

Навіть пуголовки в копанці висунули свої голівки з брудної води до сонячних багатств і каламутять воду дурними хвостиками.

— Нате й вам, чудернацькі тваринки, сонця, щоб у вас, крім хвостиків і голівок, вирости тулубці!

Велетень-багатій ішов по гарячий землі і всіма хався собі в серці. Цей день такий щедрий на сонце, що велетень відчуває себе ніяково — так, ніби взяв собі щось належне іншим. Він подивився на свої босі брудні ноги, на замазані землею штани, на перкалеву сорочку й усміхнувся. Йй - богу, його босі ноги як у верблюда, а весь він схожий на придуркуватого юродивого, що зиму й літом ходить босяком.

Земля гаряча од сонця і на серці людини тепло. Тіна поїла поживного хліба і спить тепер спокійно, і його маля тягне ті соки, що утворилися з хліба...

Яке воно буде, те маля? Певно, таке пухнате й рожеве, що його страшно буде взяти в руки?

Мужчина усміхнувся собі в шорсткого вуса і пішов на город. Картопля вже цвіла, а помідори визрівали під сонцем, червоніючи лискими ребрами. Незабаром вистигнуть дині, що їх так дбайливо доглядав велетень. Капуста зав'яже голівки, а огудина на огірках, як косиці маленьких дівчаток.

Міркування ці перервав рудий собака, що промайнув з ділянки, де росли дині.

— Чи не цей самий собака задер Королівну? — подумав мужчина і, закріпивши його, ухвалив розпитати Тіну. Він підійшов до динь і нагнувся над напівдозрілим плодом. Диня була погрижена собачими зубами.

— А, так ти так! — вголос промовив господар, і серце його забилося люттю до рудої кудлатої тварини. Він ладен був бігти за собакою щоб жорстоко побити його, але собака був далеко і мужчина стримався.

Він ішов до домика і не помічав тепер ні сонця, ні тепла. Мстиві думки чорною пеленою обволікали його мозок, а в уяві плигав рудий чотириногий ворог з лякливими голодними очима.

— Той собака рудий і кудлатий? — спитав він Тіну.

— Так, рудий і кудлатий...

— Ну, я його спіймаю! Він не втече моїх рук!

Мужчина вийшов на двір і почав готувати дрова коло надвірної пічки. Треба було щось зварити на обід, і він думав над цим з напруженням винахідця, що ніяк не довершить свого синтезу. В комірчині є сухі гриби і лавровий лист. Гриби і лавровий лист не давали ніякої задовільної комбінації. От ще він забув про молоду картоплю, викопану вчора, — вона збільшує число комбінацій. Може вийти картопляна юшка з грибами або картопляна юшка з лавровим листом. Або з тим і другим разом.

Ах, ледве не забув! У нього ж є ще, мабуть, з ложку гречаного борошна, що він його ховав для

Тіни! Тіна тепер все одно не буде їсти набридлих гречаних галушок, і він використає те борошно для сьогоднішнього обіду.

Але борошна було замало, і він придумав підмішати до нього житних висівок і таким робом збільшити масу галушок.

Огонь весело тріщав у грубці і на плиті варилася неймовірна комбінація з молоді картоплі, грибів, галушок і лаврового листу. Лавровий лист давав приймний запах, смачно лоскочучи ніздрі велетневі, що сидів і помішував варево в каструлі. Раптом поблизу щось зашаруділо в кущах, і рудий лахматий собака, побачивши людину, кинувся навітьки вздовж садової стежки.

Як несамовитий, схопився велетень і побіг навздогін за собакою. Собака біг, прищуливши вуха, а за ним гупали, як телеграфні стовпи, ноги велетня, а рука вимахувала якимось кийком. От-от наздожене двоногий ворог і розчавчить своїми страшними, як смерть, ногами. Собака зробив надмірне зусилля і переплигнув через паркана. Аж тепер велетень став і отямився. Погляд його звернувся в бік правиці і в очах зазолотилася усмішка — в руці був ополоник, яким він мішав варево. Ця смішна пригода розвіяла гнів мужчини, і він пішов назад з освіженим серцем.

Каструля з галушками кипіла, і в ній лишилося не більш половини юшки.

„Чорт-зна-що! Якийсь собака не дає спокою! Ні, треба щось придумати!“ Розвіяні було хмари гніву потроху знову починали скупчуватися, аж поки зовсім не закрили веселого сонця гумору.

Велетень взяв каструлю з варевом і пішов до кімнати.

Тіна не спала, а, почувши пахощі вареного, застогнала:

— Велетню, винеси, якщо твоя ласка, з хати цю гидоту! Я не можу...

Од пахощів лаврового листу її вернуло, і велетень прожогом вискочив на ганок. Він примостився на східцях і жадбно їв свої галушки, аж поки в каструлі нічого не лишилося.

Бідна, бідна Тіна! Коли б вона вже швидше стала на ноги! Коли б вже швидше кінчилося перебування в цій дірі! Який він буде щасливий кинути ці знамениті дачі і знову прибрати людського образу і працювати в своєму привітному вегетаційному домику там, в інституті! То будуть щасливі хвилини! Він не буде варити цих гидотних галушок, а їстиме прекрасний смердючий віхтем борщ в інститутській їдальні! Ах, як він, той борщ, прекрасно смердить, порівнюючи з цим огидним варевом, якого до того ж завтра вже не буде!

Поклавши каструлю на місце, мужчина зайшов до кімнати і винувато мовив:

— Я піду на півгодинки в селище, дізнаюсь, як воно там... Які новини...

III Велетень повернувся веселий і своїм настроєм помітно вплинув на Тіну. З його слів виходило так, що за якийсь тиждень - два він буде в місті і негайно забере її звідси. От тільки поладнають колію, і він майне!

Веселі зайчики вилискували йому на обличчі, а коло очей залягли добрі зморшки, як промені його світлих надій.

— Я їсти хочу... — сказала Тіна і вибачливо всміхнулася. Господар кинув розповідати і пішов до комори. Повернувся він вкрай стурбований, держачи шматок хліба в руках.

— Ти розумієш, яке свинство? Собака з'їв майже цілу буханку!

Велетень розлючено ходив по кімнаті, нервово розмахував руками і лаяв усіх собак на світі. Він ніколи ще не був у такому збудженому стані і справляв кумедне враження, як і всі добродушні люди гніваючись. Тіна їла сметану й усміхалась:

— Ну, чого б я хвилювалася? Ще ж дві буханки восталось...

— Але яке нахабство! Яке нахабство! Це чорт його знає що!

Нарешті, використавши вес свій убогий лексикон гнівливих слів, велетень відчув себе безсилим, як салдат без набоїв, і стомлено сів на незручний стілець, зсунувши брови на перенісся. На лобі й коло рота його залягли незвичні шорсткі зморшки, а засмаглі великі руки стислися у пудові кулаки. Він сидів мовчазно і важко думав, і думки його жилилися мстивими почуттями.

— Ну, гаразд... — промовив глухо велетень і, підвівшись із стільця, заступав до дверей.

В комірчині він узяв два хліби, поклав їх у мішок і причепив високо на гак під стелю. Потім одчинив двері комори і пішов садовою стежкою, весь час озираючись назад. Дійшовши до лавки, він сів і почав очікувати на рудого собаку, на ту мерзенну тварину, що віднімає наживок його ненародженої дитини. Він сповнився первісного захвату боротьби за продовження роду і ладен був перегризти горло звірові, п'ючи солодку втіху з передсмертних корчів ворога. Його добродушне голомозе серце немов обросло шерстю і важко розгонило кров, а руки прагли напружень боротьби і корчилися нервовими корчами.

Тоненька плівка тисячолітньої культури, що обволікала інтелект і чуття велетня, раптом спала, і він тільки перкалевою сорочкою різнився від свого печерного предка.

От велетень спалахнув мисливською радістю, побачивши рудого собаку коло ганку своєї квартири. Тепер він добре роздивився: то була сучка з одвислими сосками, така кудлата, що шерсть її спадала з боків і висла неохайними патлами. Вуші її стриміли, як у вовка, а очі лякливо нишпорили.

Собака зупинився коло ганку і нюхав повітря.

Озирнувшись кілька разів, він несміливо ступив на сходи ганку і незабаром скрився за дверима в сінцях.

Швидкими кроками людина попрямувала до домика і зачинила комору. Собака люто завищав за дверима і зашкрябав пазурами, але то були марні зусилля. Тоді тварина завилала голосно, немов кличучи на допомогу, і нарешті, зойкнувши, затихла. Там десь за дверима нещаслива доля наближалася залізними кроками, і собака, забившись у куток полиці, втупила очі в поріг комори.

Нарешті на ганкові почулася хода гнівного велетня, що знайшов достойну зброю розправитись з ворогом. То була груба залізна ключка, що нею звичайно смикають сіно із стогів. Вона була важка і вагою своєю радувала сильну руку, що міцно стискала залізо, а мстивість така ж тверда і жорстока, як і зброя, сковувала серце.

Собака, зачувши ходу людини, жалібно завищав, і од того виску лють вибухла в душі велетня, і він, зціпивши зуби, ішов до комори убити мерзенну тварину, що насмілилася шкодити його майбутній дитині. Він стукнув ключкою в двері і раптом, відчинивши їх, вскочив до комори. Так само швидко зачинившись, він люто опустив важке іржаве залізо на собаку, та той шарпнувся у куток і уник смертельного удара.

Ставши спиною до стіни, пес оскалився на людину, але змірявши, що перевага на боці ворога, з одчайним виттям метнувся по коморі. Мужчина до болю затиснув палицю в руках і, вибравши слушний момент, опустив її знову на беззахисного собаку. Та й на цей раз собаці пощастило — кінець палиці попав у стінку і затримав ключку. Собака несамоовито зойкнув і стрибнув у маленьке вікно, що було нарівні з головою людини. Посипалися шклянки, і мужчина широкими очима дивився на вікно, в яке, здавалося, ніяк не міг вискочити собака.

Здивовання трохи розвіяло люті, і велетень розтулив руку. Ребра залізної палиці в'їлися в долоню, залишивши білі й червоні смуги. Мужчина витер спітніле од напруги чоло, і йому пригадалися злякані очі тварини. Він поставив ключку під стінку і тихою ходою вийшов з комори:

— Ну, тепер руда сучка більше не прийде... Я її добре нагнав... — сказав він Тіні, затаївши свій намір убити собаку.

— Ти дуже блідий, чи не ліг би ти спочити?

— Ні, я піду на свіже повітря...

Як хороше, що так обійшлося і він не вбив собаки! Налякав і досить з нього... Більше не прийде...

Мужчині неприємно було, що він, культурна людина, міг дійти до такої дикої розправи, а ще більше, що причиною її були дві хлібині. З'їдені голодним собакою. Мусив же той собака шукати собі їжі!

Сонце спало за коричневу хмару куряви на заході, і в повітрі після душного дня повіяло холодком. Пил на дорозі ніжно лоскотав затоптані підосви босих ніг і заспокоював велетня. Він врешті філософськи-спокійно почав докоряти собі за хвилиний наплив дикого почуття до голодної тварини і поклав більше не допускатися до такого стану. Він же може тримати себе в руках!

Тіна спала, коли чоловік повернувся додому і ліг на своє плескате, тверде ліжко.

IV Велетень помилився, думавши, що собака налякався і більше не появиться. На другий день він зігнав тварину із своїх прекрасних днів, що він їх так плекав, і зненависть знову заворушилася в його грудях. Та на цей раз він обмежився тільки тим, що кинув на собаку грудкою землі.

Він майже забув про цей випадок, як днів через два знайшов три найкращі свої дині знівечені собакою. По цьому огромлива постать довго маячила стежками саду, і похилена голова промовляла за шкарубкі думки. Мстивість була підігріта новою

шкодою і потроху охоплювала велетня, і його культурний інтелект не в силі був боротися з каламутними почуттями. Він вже шкодував, що не має огнепальної зброї, а чи отрути, щоб знищити собаку.

Згодом він побачив руду сучку коло ґанку, і її вбогий вигляд нагадав людині всі прикrostі, що вчинила ця гидка тварина йому і його сем'ї. Собака зазирнув у сінці, але, побачивши людину, з жахом кинувся навтьоки.

В коморі, так само як і раніш, хліб висів на гаку під самісінькою стелею, і людина, одчинивши двері комори, сховалася в маленькому передпокої. Звідти вона спостерігала собаку, що знову повернувся до ґанку і славно нюхав запахи, що линули з одчинених дверей. Тварина пройшла в сінці і навіть ступила на поріг комори, але її наче щось штовхнуло і вона прожогом вискочила на двір.

Кілька хвилин тварина стояла перед ґанком і побігла врешті геть од домику. Видимо, пригода в коморі далася їй в знаки, і страх переміг почуття голоду.

Цього дня руда сучка не з'являлася більше до ґанку, і мужчина втратив надію, що вона знову з'явиться.

Поминуло ще кілька днів, і господар з обуренням пересвідчувався, що ворог не кинув йому шкодити. Кілька дозрілих днів були з'їдені на городі, а одного разу велетень застав на цій шкоді собаку. З того часу уже ніщо не заглушало наміру вбити сучку, а розгнущаний гнів шматував його філософську рівновагу. Мужчина ходив напоений жагою дикої кривавої помсти, і йому, вкрай виснаженому голодом, здавалося, що він зміг би зубами роздерти на криваві шматки свого запеклого ворога.

В коморі вже залишилося з півхлібини, і господар мусив подбати за заживок для своєї вагітної жінки. Можливості дістати хліб десь поблизу втратилися і треба було рушати в далекі заможні села. Велетень

мріяв про те, як він виміняє не менше десятка паляниць і прийде з прекрасною ношею додому.

Звечора велетень сходив до жінки сусіди і попрохав доглянути Тіну, поки він не повернеться назад, а рано вранці наступного дня почав лагодитись до походу. Він прилаштував торбу, щоб її зручно було нести за плечима, дістав свої документи і заховав їх під підкладку піджака і, нарешті, вирізав довгу вербову ломаку і всю ту старчачу снасть склав у сінцях наготові.

Тіна спала, і чоловік вийшов поглянути, чи не трапилося якої шкоди на городі. Там все було гаразд, і лагідне сонце над помідорами і динями на цей раз не затьмарилося гнівом людини. Воно статечно котилося, це сонце, блакитним полем, як дозрілий помідор, капаючи червоним своїм соком на спраглу землю.

А під сонцем на маленькій землі йшов огромиливий велетень так обережно, немов боявся ненароком роздавиги земну кулю, а чи зламати рожеву квітку картоплі.

Радісний велетень доходив до дому, як побачив, що руда сучка никала коло ганку, боязко озирнувшись, і нарешті, здолавши страх, ступила в сіни.

Груди велетня шарпнуло переривчасте дихання гніву, і він семимильними кроками подався до ганку.

Собака, зачинений у коморі, відчайні вищав і дряпав пазурами двері, як людина закладала знадвору єдиний шлях відступу — маленьке вікно комори.

Він тепер уже справить своє криваве діло. Він уб'є собаку, він задушить його своїми руками, щоб послухати хрускіт поламаного горла і кісток. Милосердя його висохло до краплі і жалошів не лишилося в серці.

Тільки що одчинив мужчина двері, як собака з диким виттям кинувся йому під ноги. Людина затисла тварину ногами, як лещетами, і оскаженіло біла

залізною ключкою, поки тіло собаки не осунулося в калюжу чорної крові.

Тільки тепер мужчина помітив, що, б'ючи собаку, він побив собі ноги залізною палицею, але вгарячах не відчув болю.

Щоб не бачила Тіна, він вийшов, до копанки і промив собі рани. Потім, подерши хустку, зав'язав їх, а впоравшись з ногами, пішов до собаки. Вона лежала, як і раніш, і мужчина, зачепивши її мотузкою, потяг із хати.

Недалеко од спорожнілої клітки він нашвидку викопав у кущах яму, кинув туди собаку і тільки тоді помітив, що яма вийшла мілка, і тому собаку довелося кинути просто не закопуючи. Він краще закопає трупа, як повернеться з подорожи, а зараз швидше умитись би і забути про цей жах, що постав перед очима в усій своїй потворній наготі.

Мужчина зайшов до кімнати і побачив, що дружина прокинулася.

— Я зараз буду йти... Сусідка навідуватиметься... Я повернуся завтра над вечір або позавтра...

— Іди, тільки не барись... Я почуваю, що незабаром у нас буде маленький...

Маленький? Яка радість! Він не буде нидіти над хорою жінкою, справляючи тисячі дрібних хатніх обов'язків, що гнітять його гірше, ніж каторжна робота на городі. Він був здоровою людиною, а здорові люди не дуже полюбляють хорих і хоч як він не любив жінку, а, доглядаючи її, стомився, і йому хотілося спочити від неї і побути на самоті з своїми думками.

Подорож вабила можливістю хоч на час спекатись хатніх дрібниць, і він бадьоро накинув на плечі торбу й узяв вербову палицю в руки.

Поля хвилювалися золотими полотнами, птиці безшумно криляли на вітрі і розсипали дзвенючи перли по ланах.

Велетень відчув себе оновленим і заспівав пісню, що чув її, коли ще університетська наука не штампувала його думок.

За плечима торбина,
Ще й латана свитина,
Гей, гей, дочумакувався, гей, гей!

Віз котився, і з кожним рипом його знесилений хоробою велетень відчував, як наближається щось невідоме і страшне своєю невідомістю.

Переліски змінялися на поля. байраки — на рівнину, а віз котився й котився, загойдуючи хорого. Він заплющив очі, і йому здавалося, що віз буде отак котитися до віку без кінця і краю і ніколи не докотиться до його маленького домику край саду.

На полях де-не-де вже стояли копи виблискували коси та в'язальниці гнули молоді і старі спини над снопами. Візник час-од-часу виймав на коней, але вони не квапилися і гойдали воза, як велетенську колиску, що в ній відчував себе велетень порошинкою на м'якому сіні. У його знекровленому мозоці пропливали уривки подій останніх жажних тижнів, як лежав він у пропасниці в незнайомому селі, не мігши ні дістатись до жінки, ані подати звістку про себе.

Він пам'ятає тільки, що, проблукавши два дні селами й хуторами, де люди зустрічали його, як ворога, відчув себе зле і приліг на обніжку, край села спочити.

Отямився він у великій кімнаті, заставленій шкільними партами, на купі соломи під селянським рядном. Брудні босі ноги були білі, як у борошні, а мухи кружляли над ним настирливими роями в сухому повітрі.

Тиша ніби припала пилом на затоптаній школярськими чобітками підлозі і сіро повзла по брудних стінах та убогих географічних мапах, що в них щоразу втоплювалися очі, коли вії піднімалися одігнати нужу.

Жах охопив хорого велетня, коли він довідався, що три тижні, як лежить у сільській школі під доглядом баби сторожихи, що доведеться лежати, доки зможе підвестись на ноги.

Що не день, то тяжче ставало очекання повернення, і коли нарешті перед школою стояв запряжений селянський віз, а баба сторожиха винесла його торбу, невідомо ким набиту хлібом, він, велетень, вийшов хитаючись і ледве зліз на воза...

Ці спогади пропливають у стомленій голові димчасто-невиразно, то обриваючись сном, то знову виринаючи з голу ого туману уяви.

Раптом віз підскочив на вибоїні, велетень прокинувся і озирнувся навколо. Без сумніву, він зовсім близько од домівки, бо вже видно телеграфні стовпи коло залізничної колії.

Блискучі колії нагадали йому про інститут, і гірка думка про втрачене для наукової роботи літо примішалося до інших думок, що в безладді вихрилися в знесиленій його голові.

— Приїхали, — сказав візник і смикнув велетня за рукав.

Так, справді вони приїхали до дачного селища, і мужчина показав, куди їхати далі.

Він тепер пильно вдивлявся вперед, немов намагаючись проникнути зором в середину домика, де залишилася Тіна, і дізнатися, що там сталося.

Ог промайнуло поле, а за полем показалася огорожа саду, того саду, де він так ще недавно походжав, дбаючи за спокій і достаток дружини. Він пригадав і Тіну, і город і, нарешті, собаку, якого так жорстоко забив у коморі.

Йому стало соромно за себе, а серце стислося жалістю до нещасної тварини. Він у найдрібніших подробицях пригадав подію в коморі, і сучка стала перед його уявою з своїми сухими ребрами, рудим ковтунням, пожадливо-лякливими очима і, нарешті, одвислими пипками.

Останнє гостро пересмикнуло несподіваною думкою все його велике, знесилене хоробою тіло. Одвисті набряклі пипки! Аджеж то була сучка, що годувала своїх цуценят! Він, відчувши весь жах безпорадності в брудній школі на підлозі, раптом побачив все в новому світлі.

Яка брутальність! Яка дика, непростима брутальність! Хороблива сльоза залоскотала вію, і він одвернув очі, щоб, бува, не помітив візник.

В уяві зароїлися картини голодної смерті маленьких тварин, що даремно шукали матернього лона десь під сараєм у той час, як він, сильна, розумна й освічена людина, убивав гострою залізякою їх матір. Вся кров од невимовного сорому прилила до лиця, і він мимоволі закрив очі рукою. Який жах! Який жах!

— Отут, чи що? — спитав візник і зупинив воза.

— Тут, — сказав мужчина і зліз з воза коло воріт своєї садиби. Він підійшов до хвіртки і, одчинивши її, зупинився. На дворі не було ніяких ознак життя. Тиша панувала навколо, і велетень неспокійно ступив кілька кроків по двору.

Страшна думка, думка про передчасну смерть Тіни, що, може, давно лежить під могильним горбком на місцевому кладовищі, промайнула чорним привидом і поїняла всю його істоту гострою тривогою.

А малятко? І воно померло разом з матір'ю голодною смертю, не мавши свого захисника й кормителя, як... ті цуценята?..

Серце стислося од цієї думки, і він ледве встояв на ногах. Напруживши сили, мужчина пішов до ганку, і надія заворушилася в його грудях. У відчиненому вікні стояли свіже нарвані квіти, а на стежці видно було сліди підмітання. Раптом слабкий викрик призвів його до притомленості, і гін, обернувшись, побачив Тіну, що сиділа на сходах ганку, а поруч у плетеній кошолці лежало щось загорнене в рожеве простирадло.

— Велетню! — вигукнула жінка, і сльоза одна по одній побігли з її очей по зарожевілих щоках.

Якусь хвилину він стояв нерішуче, а потім стиснув Тіну у своїх широких, але безсилих обіймах.

— Подивися на нашого красунчика... — і, відповідаючи на допитливий погляд чоловіка, Тіна мовила: — я даремно турбувалася, — він здоровий, як бичок!..

Велетень нагнувся до кошолки, взяв до рук немовля і вдивлявся в сонне обличчя його. Дитина розплющила очі й заплакала.

— Давай я його погодую...

Сором'язливо зашарівшись, молода мати годувала дитину, а з ганку в цей час зійшла руда сучка, шкандибаючи на одну ногу, і лягла під стіною. Двоє цуценят, кинувши бавитись, вп'ялись в її пипки, кумедно плямкаючи і одсапуючись.

— А це що за собака? — тривожно спитав мужчина.

— Це сусідка одволодала... Казала, що страшно скавучала в нас у саду... Зовсім було здихала, а як тільки трохи очуняла, кинулася до своїх цуценят... Оце вони...

Велетень відчув, що він маленький і мізерний і так само кривоногий, як і ця руда сучка під байдужим велебним сонцем.

*По рубаних шаблях —
в провалля, в яму,
в тьму,*

ГОФМАНОВА НІЧ

МИКОЛА БАЖАН

По рубаних шаблях, по сходах обважнілих,

І по обвислих, висклизаних схилах —

В брухатий льох, в забрьохану корчму.

В корчму без вивіски, без назви і наймення,

В корчму скажених бюргерів, голодних волоцюг,

В корчму фантастів, візників і шлюх,

В корчму оцидного й ганебного надхнення.

Роззявилась вона, закопана в землі,
Мов кислий рот п'яниць, де, наче зуби трухлі,
Стирчать свічки, ллючи жовтавий лій
На стіл дубовий і дебели кухлі.
Мов кулаки бубняві й круглі,
Мов яблука важкі, плоди добра і зла,
Лежать на випнутих, на кремезних столах
Налляті оливом, вином і лоем кухлі.
Скриплять, вискрипують, вилискують столи,
Вином закаляні і пальцями залапані.
Смердючий лій шкваґчить в окапинах,
Що зі свічок поволі попливли.
Поважно правиться затаєний обряд
Бенкетів виспиренних, замислених п'яतिक,
Де кожен із п'яниць — філософ і фанатик,
Сновида й брат, Серапіонів брат.

Тут тисячі іодин, тут тисячі ночей
Режоче й п'є яхидний Амедей,
Поет злих слів і випадок свавільних,
Король нічних, врочисто-божевільних
І похоронних асамблей.
Ось він сидить, цей куций Мефістофель,
Недобрих учт похмурий бенкетар.
Ах, що йому до жінчиних пантофель,
Брядовницьких чинів і орденів, і чвар?
Ковтає мовчки дим, вино слизьке і слину,
Мовчить і дивиться, і ґне свою живу,
Загострену, мов голий нерв, брову,
Неначе сласний кіт худу і хтиву спину.
То ж він, — гігантський кіт, улесливо солодкий,
То ж він, — замучений уявою маньяк,
В гурті розпутників, поетів і кривляк
Сидить з лицем диявола й девотки.
То ж він, — гігантський кіт, добрячий котик Мур,
То ж він ґне спину й випускає кімі
І тут, в сліпій корчмі, й в нуднім камергерихті,
У веремії кішл, у млі магістратур.

Театр потвор, театр п'яних калік —
Він одкривається для мрійника й фантаста,
Й презирливо брова згинається зубчаста
І в ясна б'є розбещений язик.
— „Я не п'яний! Як смертник той, я щедрий!
Хазяїне, свічок! Хазяїне, воїну!
Хазяїне, вина! Нам цукру, спирту й цедри...
Віват, поезіє! Так випиймо ж за ню!
Підпалюй спирт! Святе автодафе,
Де спирт пала, мов християнські душі...
Кричить, захоплені кликуші,
В берлінському блюзнірському кафе!“

Шумує зрайний пунш, і майорять огні,
Блакитні язички підплигують угору
В лункім, як черево, й блискучім казані.
— „Панове, пуншу Теадору!
Надхнення й істина в вині...“
І наче ватра тайних інквізицій —
Холодна зіграва гарячого вина.
— „Так що ж, черпаймо з казана,
З товстого казана пекельної водиці!“
Парують і шумлять отруйні пугарі,
І воїники стоять, як пальці саяні й сині,
А над людьми кружляють угорі
І діри в тьмі, і дим, і тіні.
Розплившись, пливуть, в його уяві хворій
Червоні ліхтарі зашарених облич;
Підносяться шляхетні шпаги світ;
Рушає карнавал нічних фантазматорій.
Лютують блискавки страшної тишини,
Роти провалюють, розтявши губи лезом,
І котячи слова по кручах фрази в безум,
Неначе в прірву круглі валуни.
Встає оюнъ, як стовп, встає, як стовп, гармидер,
Як стовп, і стогін — над старим столом.
— „Я в смерті ще раз хитро видер
Кипучу ніч з надхненням і вином,

Кладу на плечі ніч кипучу,
Як хрест ганьби, як чорний слуп.
І труп, свій власний, бідний труп,
Мов некрофіл, гвалтую й мучу.
В ганьбі, огиді, шалі й трясці
Наказую я привидам-словам:—
Із прірв свідомости, з найглибших людських ям
Ви павуками тихими вилазьте!
Мов павуки пухкі й ослизлі,
У тільці несучи отрут скупий пухир,
Повзійть з шпарин проламаной мислі,
Щоб я, поет, святоха і блюзнір,
Поклав вас трупами на зляканий папір,
Щоб череп репнув, й звідти, з чорних дір,
Потворні мрії вистромляли ссальця...
Тоді перо, як крик, накидується в пальцях
На плеканий, заплаканий папір...
Так хороми ж, скрипучий манускрипте,
Пекучу порошок з сандалів сатани!..
Брати! Вина! Вина мені насипте!
Нехай киплять ізнов бурхливі казани!
Хай цуюнять ключі напружено і густо,
Прозористі бурштїнові ключі...
Приходь! Чекаю уночі
На тебе, творча зіаньблена розпусто!
Сердите серце рве на ланцюгу,—
На ланцюгу проклятий волоцюго!..“

І келїха бере із рук старого друга,
Щоб загасить суху свою жагу.
Кричать розмовники. А він стоїть і слуха,
Стоїть і дивиться скажений Амедей.
Мов краб, чіпляється ущїплива ядуха
У голе горло втомлених людей.
Наважившись бенкету край покласти,
Знесиливши від слів і від вина,
Просмолений, тягучий чорний кнастер
Уважно в жмені мокрій розмина.

Ще в казані хвилюється заграва,
Та тиха тьма росте й шепоче круг стола.
Служниця заспана недбало принесла
У картузах тютюн масний і кучерявий.
Пливе вихлястий дим з фаянсових люльок
І довгі чубуки гарчать, уже захрипили.
Хвилини мовчазні, найлюбіші і найліпші,
Хвилини млявих мрій, поплутаних думок.
Приклавши до ротів люльки, немов кларнети,
Струю із чубуків висмоктують смачну
Утихомирені, замислені поети.
О музико люльок, кантати тютюну,
Злетівших вгору струй блакитні піруети!
„Ах, ах! Доволі слів, надхнень, верзін і смерти!
Він не страший — німецький добрий чорт!
Де ноти, Гофмане? Де Глюкові концерти?
Музикусе, на вас чекає клавикорд...“

Акорд би стиснути оцим рукам блідим,
Щоб наливався звук й стенався композитор!
Гвін підводиться, і стеле вірний вітер
Йому під ноги, наче стяги, дим.
Кладе свою правицю волохату
На білі щелепи приборканих клавіш.
Та б'є двадцять раз. Стискаються щільніші
Два чорних пальці циферблату,
Мов діючи нічну посвяту
Серапіоновому брату,
Вмочивши пучки в час, в свячений час і тиш.
— „Панове, час іти. Подайте - но плащі!
Не будьмо, друзі, надто романтичні...“
„Надворі дощ?..“

Скриплять ізнов дощі,
Мов над папером пера педантичні.
Старий Берлін розписують дощі
Готичним почерком, рясою крапель гострих...
І крізь колючий дощ, мов крізь густі куші,
Хто продереться, подолавши острах?

То радник Гофман по калюжах човга,
Підпливаючи, йде і марить у півсні,
А вулиця за ним, як гама рівна й довга,
Пливе, кружляючи, притихши в далені.
Плескаті площі заросли дощем,
Струмким кущем дощів глухих і нерухомих,
І над п'яницею, безумцем та митцем,
Хитається, як звук, їх виміряний помах.
Ах, колонади тонкостеблх струй,
Ах, дощ химерний — в прорізах і стрілках,
Хитайся і злітай, хитайся і лютуй,
Трохи в трикутничок знайомого причілка!
Знайомий дім, де жінка й тепла ірілка,
Знайомий дім з шухлядками кімнат,
Ковпак нічний, бавовняний халат,
Орядна груба, і приємний чад
Із мідного прокислого кадилака...
„Амеліє, ти спиш? Амеліє.— де ж ти?
Йди двері відчини, бо тричі стукав хтось...
Це, Амёдею, ти? Приплентався нарешті?
Скидай - но туфлі, бруду не нанось...“
І туфлі кладучи до груби, щоб протряхли,
Сміється Амёдей замислено собі,
І посміхаються з полив'яної кахлі
Рожеволиці лицарі й дівичі голубі,
І черевань, розувічений у блейвас та цінобру
(Полів'яна ідилія голяндських мулярів),
До себе пригортаючи свою коханку добру,
Теж посміхнувся ввічливо й замріяно зомлів.
Фламандська піч розпарена, в квітках,
пташках та бантах,
Мов дівка угодована, паруючи стоїть.
Полива жирна топиться, гладкі блищать драбанти,
Червець на них вилискує, зелінка і блакить.
Рипить підлога повагом, скриплять кульгаві двері,
І Гофман — у притулкові своїх буденних чар,
Де на пузатому старому секретері —
Перо крилате й ситий каламар...

Ярмарком попрохав одного із 697 членів своєї редакційної колегії написати інтермедію. Один із 697 написав. Подамо її без змін.

На порядку денному, ярмарково-інтермедійному, стоять питання гострі, сьогоднішні...

Але, щоб підтримати зв'язок з учорашнім та віддати данину нашій суворій добі самокритики, знаєте, треба б узяти на облік досвід „минулого“ й ефект від № 131 нашого ярмарку... Така вже традиція ярмаркова.

І хоча на носі двістірічний ювілей Лессінга, отого знаєте, що про нього Мерінг написав „Легенда про Лессінга“ — прекрасний марксистський твір, а згадувати доводиться минулий ярмарок, від якого сподівалися одні невиданих літературних творів, інші — провалу, ще інші — скандалу, вроді як би затемнення сонця й голів... А воно особливого нічого не сталося. Така досада, такий „пасаж“, що аж сльози покотилися в декого... „як той горох“ („прекрасна“ вулична пісня з легкої руки маестро Городовенка, що ніяк не вибереться зі своєю богоспасаємою капелою за кордон через брак фраків).

Так, доводиться згадувати, і це досить нудна робота, бо навіть ярмаркові персонажі, навіть чортик Зануда і циган, півник і інші, в цьому місці влаштували італійський страйк — ані пари з вуст, ані пальцем не поворухнуть. Така ото ярмаркова сучасна солідарність. — Ще, кажуть, розпізнають! Придивляються до нас, як до тих чортів луплених! Жалаючи не хотять!

І доводиться членам ярмаркому (а в нас, знаєте, їх не один!) всіх заспокоювати та пояснювати, що нічого не трапилось, що ярмарок

ніби - то добре йде. Кажуть продавці, що були черги — оті черги, що ввійшли за останній час у моду по Харкову.

Знаєте, стоїть коло цербкоопу черга — та, що про неї вже згадано в передмові. Йдуть людиці по вулицях, ніби спішать, але, проходячи повз чергу, обов'язково зупиняться, займають у черзі й собі місце і потім, постоївши хвилин з десять, зупиняють тих, що виходять з коопу :

— Що дають ?

— Та все...

— Все ? А мені всього ж і не треба. Тьху !

І черга зменшується спереду, а з-заду зростає. — За „Літ. Ярмарком“ черга трохи інша була...

Скажім, на самім уже ярмарку було чимало сцен, які варті були б уваги ідеологічно-мистецького кінеска наркомосівської організації, чи то пак установи — Вуфку. Але Вуфку — перед надзвичайними подіями. „Торгово-промислова газета“ пропечатала їм щось похуже на „капут“ ! Забирають кіноорганізації од НКО й передають ВСНХ. З цього приводу „дозвольте запитання“ :

— Чи не змішає бува хтось бази з надбудовою ? І чи не прийдеться комусь, чи не скаже хтось словами невмирущого Гоголя : „А подать сюда Тяпкіна-Ляпкіна“ ?

В кожному разі кіноко було відсутнє. Доводиться фіксацію передавати віджилими примітивно-словесними й — це підкреслюємо — необ'єктивними засобами... Ну, як ти зафіксуєш яскравий натовп ярмарковий, завмерлий від багатомішаних почуттів перед інтермедією з участю Цигана, Чортика — Зануди, Півника та Ярмаркому ! Як ти схопиш незрівняну решетилівську шапку, зсунуту на бакир, або рогові окуляри європейські на якомусь „класично-українському“ носі ! А тимчасом між шапкою і окулярами — експансивний діалог на актуальні для ярмаркову теми.

Сива шапка. Ах, що воно за одні, оті персонажі? Хто?! Хе-хи-хи-пхи! Чи не той...?

Окуляри. Це — ерунда! Я дивлюсь на товар. Це для одводу очей. Тримай, голубчику, кешені!..

З натовпу. Дивіться! Дивіться!

Окуляри. Знаєте, дуже зрідка на ярмарку трапляється справжній добрий товар. Я за хороший державний магазин і проти ярмаркової форми, бодай і радянської!

Сива шапка. Традиції забули? Ех ви, Європа тільки на носі у вас!

З натовпу. Злодій! Міліція! Куди дивиться наша міліція!

І тут було найяскравіше видовисько. Щоб-то Лесю Курбасові перенести його на сцену Березоля в веселе ревію „Алло на хвилі 477“! Був би великий успіх! Бо не вистає у нас барвистого слова. Й доводиться подавати інші картинки, яких так і не побачите в „Березолі“.

Ярмарок все-таки зручна річ, хоч би окуляри й мали певну рацію. Тільки на ярмарку можна побачити прекрасні ятки... А в ятці — прекрасні Сенченкові „Червоноградські“ іко... чи то пак портрети! Сива шапка й окуляри тут спочатку були розійшлися в своїх думках, але на кінці діалогу погодилися. Ось діалог цей:

Сива шапка. Прекрасно! Талановито! Яскраво-огидні оці рідні типчики. Як за Марксом! Тільки чи були справді вони на Україні?

Окуляри. Таких достотно не було, це певно. Хіба ми не знаємо історії, економіки, процесу накопичення? І тут, скажу під секретом, не зовсім за Марксом. Ог подивіться на благодушно-рожеву ретроспективність малюнку, на ідилічно-історичний факт. Трошки попахує романтикою... Ідилічна черепичка, благодушні роб... де ж там справжні робітники — селяни, за цим возом прогресу капіталістичного, що на нім сидять радісні Кішка Самійло та Головатий?

Сива шапка. Ну й що ж? Киньте ви теорію і те, чого нема! Дивіться на те, що є. Гарно?

Окуляри. З одного боку, прекрасно, а з другого, як то кажуть... Тільки-но гляньте: в нашу фарбу червону авторові хтось підсилав рожевою, знаєте — струвиської, он оті рожеві риси!

Сива шапка. А й справді, того... Як же це так?! Це ж...

Окуляри. Та ви не турбуйтеся! Молитися на ці іко... чи пак портрети, певно, не будуть...

Ярмарком з останньою думкою погоджується, бо він таки й не мав на увазі розводити релігійну пропаганду і складається з 100⁰/₀-их безбожників. Факт, а не реклама!

І хіба хто думав, що „Зелена Кобила“ — це просто собі засіб інтригувати! В добу самокритики мусимо бути одвертішими й нічого не ховати від шановного читача. Один із членів ярмарку був свідком, як на ярмарку одно дитинча запитувало в свого „батенька“, чи не водяться, мовляв, тут вальдшнепи. А на ярмарку ними й не пахло. На ярмарку демонструвалося „благородніщих“ птахів, що про них на сторінці 201 написано:

„полетіли Драй-Хмарівські „Лебеді“ на південь — далі через гори і величезні моря“...

А, справді, слова ці не відповідали дійсності, як кажуть англійці, і лебеді знаходяться в іншому місці... Якщо читач справді цікавився цією породою птахів, що про них ще Олесь у душі тов. Драй-Хмари писав:

„На болоті спала зграя лебедина“,

ми прийдемо на допомогу... Ми підмітили в розгарі ярмарку таке: зупинився батько зі своїм сином, піонером допитливим... перед сонетним малюнком „Лебеді“.

А на тім малюнку сонетнім „тихе озеро“, „зомлілі верби“ й „п'ятірне гроно“ лебедів „приборканих“ і „нездоланих“, ще й такий поетичний „коментар“:

О, гроно п'ятірне нездоланих співців,
крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів,
що розбивав лід одчаю і зневіри.
Держайте, лебеді: з неволі, з небуття
веде вас у світи ясне сузір'я Ліри,
де пінить океан кипучого життя.

.....

Оце й притягувало деяких одвідувачів і зокрема зацікавило допитливого піонера. Тут почалася ніби казка про „білого бичка“.

- Тату, хіба лебеді співають?
- Ці, синку, якраз „співають“.
- А чому?
- Тому, що вони співці.
- А хіба й серед лебедів бувають співці?
- Дурнику, одчепись!
- А чому вони нездолані й приборкані?
- Бо художник хотів вжити діалектики мислення.
- А що таке діалектика? А чому „крізь бурю й сніг“?
- Так звється одна монографія.
- А чому я не чув їхнього співу, що „гримить переможно“?
- Бо це поетичне перебільшення.
- Брехня, тату?
- Поетичний образ, гіперболізація.
- А що це, тату, за „лід одчаю й зневіри“ вони розбивають?
- Годі, сину, це вони деяких знайомих так бадьорять...
- А чому ж там написано про „неволю“ й „небуття“?
- Та годі, кажу тобі: вони ж, бачиш, приборкані...
- А хто їх приборкав?
- Сами себе приборкали...

— Сами? Хто ж вони? От чудаки! Я хочу, татку, послухати живих, поведи!

Батько образився й здвигнув плечима, а один із членів ярмаркому, слухавши цей діалог між батьком і сином - піонером, подивився кудись на захід і змовк. Член ярмаркому почував потилицю, а потім пішов писати враження з ярмарку замість інтермедії в черговому числі.

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА

1 Він виймає гроші й дає мені. І. В А С И Л Ї

КОСТЬ КОТКО

— Треба перерахувати. Маємо видавати підпільну газету. Наш фонд буде у вас на схованці.

Гроші пораховано, останні папери й конторські книжки спалено. Я зазираю до здоровенної залізної каси — порожньо. Нічого більше нема.

Потім я роблю з паперу квача, встромляю в чорнило й пробую малювати на великому аркуші паперу. Мені чимало років, але це перший мій малюнок у житті.

Дуля ніяк не виходить. Такий з мене маляр, ніби оту дулю показує шестипучкова людина.

Василь дивиться через вікно на Хрещатик, і мені здається, ніби він сердиться. От зараз прочитає мені нотацію про серйозне поведження підчас евакуації. Хрещатиком ідуть військові частини, риплять вози, десь дуже поблизу гуркотить в небі, а ти малюєш дулю? Ох, як несерйозно!

Але Василь підходить до мене, хвалить дулю, хвалить мене:

— Зберегли гумор за трагічних часів — збережете рівновагу й за трагічніших.

Ми уже вдвох підписуємо під дулею руською мовою з ятем і ером:

— „Христілюбивому воинству привет“ — і запираємо дулю до залізної шахви. Ключі я кину в дворі до нужника. Хай помучаться денікінці, одпираючи шахву! Хай сподіваються великих скорбів!

Одержую сстанні вказівки:

— У редакції на Караваївській чекає Мишко. Йому дасте утримання. Попаліть, що встигнете. Мене починайте шукати не раніше, як за тиждень. Пам'ятайте звязок: Прорізна, 19, банк, Ковальчук. Записувати не можна. Ну, мені час. Так не раніше, як за тиждень, чуєте? Ковальчук зараз на селі.

Ми виходимо на Хрещатик, стискуємо на прощання руки. Гуркіт канонади робиться нестерпним. Іду на Караваївську.

30 серпня 1919 року, очевидно.

2 „Прорізна, 19, банк, Ковальчук“.

Кілька день не можу отого звязка побачити. Десь нема, не приїхав. Чи ще ховається, чи вже заарештовано.

Нарешті дізнаюся, що мешкав Ковальчук у готелі „Бельв'ю“ на Володимирській. Це дуже близько. Сміливо йду, розпитую й сміливо заходжу до номера. Там двоє. Говорять українською. Потрапив таки на слід!

Але на моє запитання про Василя вони переглядаються. Той, кого я вважав за господаря хати, визирає на хвилинку до коридору, щільно притуляє двері, потім підходить до мене й говорить просто:

— Тут помилка. Я не той Ковальчук. Власне, я зовсім не Ковальчук, а лише маю його хату і його документи. Але вашого Василя я знаю.

Мені робиться на хвилинку лачно, але тікати нема куди. Надто довгий коридор у готелі.

— Ваш товариш має мешкати десь на околиці. Я вам пораджу таке. На Кузнечній живе один поет, його земляк, він напевно з вашим Василем зустрічається. Вони великі приятелі. Спробуйте.

Я записую адресу, дякую і простую до дверей.

Мені хочеться швидше піти. Я удаю байдужість, але господар не так її розуміє й спиняє мене:

— Чекайте. Ви чули колись про Ангола?

Я повертаюся.

— Отамана Ангола?

— Так, отамана Ангола, що різав більшовиків і жидів...

Звичайно, про отамана Ангола я чув. Цієї весни він з Уманщини перекинувся кривавим слідом на нашу Бердичівщину. І, звичайно, ніколи я його не бачив. Бо якби бачив, то не міг би уже стояти тут і розмовляти хоч з ким. Мій господар задоволено сміється і говорить трохи театральню, з пихою:

— Оце ж я Ангол і є.

Цікаве становище!

Та пан отаман мене різати не збирається. Принаймні, зараз. Він насолоджується з моєї йолопської пози. Потім вважає, що вже досить, і пояснює:

— Іхав на більшовицьке підпілля, а опинився в денікінському.

— А ви не боїтесь оце мені розповідати?

— А ви не боїтесь зі мною розмовляти?

Ми обидва сміємося. Він — щиро, я — змущено. Востаннє озираю огрядну постать і гарне обличчя погромника і садиста, радію, що не треба стискати йому руки — стою дуже близько до дверей. Шапкуюся і виходжу.

Прохсяючи коридором, обмірковую цей випадок і розумію, чому тов. Ковальчука нема в Києві, і чому його документами володіє отаман Ангол.

3 Кватира була така: великий паркан на Тургенівську вулицю, у дворі два будинки. У більшому, в глибині двору, живе господиня. Меншого найняли ми з Михайлом. Паркан високий, ворота міцні.

До нашого дому прибудовано невеличкого сарайчика. Його заперто ззовні. Але всередині дому є з сарайчиком сполучення. Стіною сарайчик межує з сусіднім двором. У стіні я виявив дві шальовки,

приробив шарніри й закріпив шворками. Можна ментально потрапити у двір до сусідів. А в тому дворі виламав дошку в паркані до дальших сусідів. Там уже яр і вихід аж на чотири вулиці.

Знаменито зроблено! Я сам задоволений від свого винаходу й надзвичайно пишаюся.

Господиня — полячка. Вона ненавидить і більшовиків, і денікінців. Ми з Михайлом — професори з Кам'янецького університету. Михайло — так зовсім поляк, бо він чудово говорить польською. В мене не було досить практики в мові, отже я польського походження лише з материного боку. Використовуємо польський патріотизм на всі відсотки. Ходимо до господині „на гербату“ і мріємо вголос разом з нею про ті недовгі часи, коли вже прийдуть „наші“.

Сніжними вечорами, коли ледве блимає електрика, до нас приходять гості: мій родич, студент Василь і приват-доцент Загорський Анатолій П. трович. Диплом і катедра в Загорського такого самого походження, як і у мене. Коли нам доводиться призначати побачення десь на вулиці, ми голосно балакаємо про театр і про різницю між Анаксагором і Анакреоном. До речі: обидва ми цієї різниці не знаємо.

Частіше приходить Василь. Я відкриваю йому двері, дивлюся на його стомлене обличчя, на тремтіння борідки і знаю: нічого не вийшло, нічого не допомагає. Я мовчки наставляю самовара, а потім розпалюю каміна. Дрова не горять, я підкладаю аркуші „Киевлянина“, газета згортається у вогні, літери світяться, і Василь болісно сміється:

— Дивіться, які вогненні слова! Вогненними словами пише Шульгін.

П'ємо чай і мовчки позираємо на вогонь. Думаємо кожний про своє і все ж таки спільне. Нарешті, я не витримую:

— Ну, Василю?

Василь важко відривається од важких дум і говорить недбало:

— Сьогодні нічого не вийшло.

Я розумію, чому в його недбалій, байдужий тон. Він хоче підбадьорити, навіть не мене, а себе самого. Так легко скласти зброю настирливості перед великим одчаєм. Але не мусить бути одчаю! Треба випробувати всі чисто шляхи! Василь не має права на одчай.

Моя роля — маленька і незначна, але я теж не можу пускати до себе в душу одчай, щоб не затруювати ним товариша. Я теж недбало кидаю, пильно привидляючися до каміна:

— Ну, значить (нахиляюся, щоб підкласти дрівець)... значить завтра вийде.

Коли в кімнаті робиться тепло, я перевіряю, чи заперто ворота, замикаю двері й ми лягаємо спати, не роздягаючись.

Михайло ж од початку нашої трагедії не ночує на Тургенівській, буває лише вдень, і всі вечори ми проводимо з Василем удвох.

4 Першого ж вечора після того, як я переїхав сюди, призначається засідання. Власне, квартиру й готувалося для цих засідань. Але ввечері ніхто не приходить, і ми з Михайлом не розуміємо, в чому річ. Може переплутано адресу чи пароль?

Другого дня прибігає Василь.

— Заарештовано. Ще вчора зрання.

Він важко дихає і ледве стримує свою розпуку. Він ходить швидкими кроками по всіх кімнатах, не скинувши пальта й калош, ми бігаємо за ним і ловимо уривки відомостей. В хаті тепло, горить камін, і Василеві калоші лишають у кожній кімнаті великі снігові сліди. Сніг швидко тане, через кімнати навскіс брудні калюжі й струмки, і вони відбиваючи блиски вогню, здаються мені великими річками крові.

Ми дізнаємося, що контр - розвідка інженера Кірсти захопила на Звіринці, на великій конспіративній

квартирі, Гната Михайличенка й Клаву Ковальову... У місті захоплено товариша, що, будучи секретарем домкому, видавав нашим посвідчення на звільнення од мобілізації. Ще раніше десь зник Василь Гукович. Іде зараз трус у тій квартирі, де сховано штампи й бланки моєї „небесної канцелярії“. Словом — розгромлено весь актив підпілля.

— Гната, Клаву й Чумака... — починає щось Василь.

— Чекайте, чому Чумака? Значить, і вашу квартиру захоплено?

— Ні, Чумака кілька днів тому переїхав до Гната на Звіринець. Там затишно, прекрасний краєвид. Він готував нові поезії.

Значить, і Чумака! Я згадую цього стрункого чорнявого хлопця. Я бачив його лише кілька раз — ще за легальних часів у клубі, потім — у Василя на Байковій. Але я не одного разу читав вірші, з яких склався потім „Червоний Заспів“. Прекрасний поет, свіжий, міцний, епохальний!..

Того ж дня беремося за справу визволення. Є якийсь штабс-капітан, він зв'язаний з контр-розвідкою. Треба грошей, силу грошей, треба енергії, силу спокійної й упевненої енергії.

І от тягнуться нервові дні й важкі слизькі вечори. Василь і ще хтось з проводирів турбуються визволенням, здобувають інформації, тримають зв'язки. Моя „небесна канцелярія“ луснула, нема жодної змоги зфабрикувати хоч один паспорт, я поновлюю штампи і продовжую організацію першого номера підпільної газети. Ввесь матеріал лишився у Гната, треба все робити спочатку. Вдень я бігаю до друкарні, зустрічаюся з легальними знайомими, щоб не порвати зв'язків, щоб не розшифрувати себе й своєї праці. Схоплюю настрої ворожого міста, роблю висновки, плакаю мудрі надії й безглузді сподіванки.

А денікінщина видихається, безумовно, видихається. Од самого жовтневого наскоку Затонського

не вгаває ані на хвилину канонада на Ірпені. Цілими днями гупають гармати й зростає що-дня черга біля комендатури, де видається й продається перепустки на південь.

Гармати гримають з самого ранку. Пристойна публіка на вулицях жахається й з розпукою дивитися на захід, ніби на власні очі бачить оті непохитні гармати червоної дивізії, що так уперто, не вгаваючи, дряпають повітря:

— бах-бах! три хвилини мовчанки (жорстокої, моторошної); і знову — бах-бах! І так аж до вечора.

І цілий день блукають у місті настирливі чутки, одна безглуздіша за одну. Погано вам живеться, панове кияни! Я мимохить, майже жартуючи, налагоджую й свою фабрику чуток. Сьогодні — позитивні, завтра — негативні. Найцікавіше з негативними. Це робиться так.

Забігаю до знайомого добродія в Українбанк. Кооперативні добродії, хоч і мають дві легальні газетки — просвітянську „Нову Раду“ (звичайно першого ж дня вони сами перехрещують її на „Нову Зраду“) та ескеківське „Слово“, але й їм денікінщина здорово дошкуляє. Кооперативні добродії хотіли б зміни. Я шепочу:

— Кепська наша справа. Одігнали нас денікінці з Ірпеню.

— Але чекайте, добродію: адже бахають уже третій день безперестанку!

Я роблю похмуре обличчя:

— Це ми прикривали одступ. Зараз продерся один товариш звідти, каже — становище жахливе.

Кооперативний добродій з Українбанку щиро мені співчуває й біжить до кооперативного добродія з Централу:

— Чули? Більшовики одходять.

— Хіба? А в мене є знайомий зі штабу Бредова, так той каже, що навпаки, ніяк не можуть відігнати їх з Ірпеню.

Мій знайомий з Українбанку тут, очевидно, мусить запевнити свого знайомого з Централу, що якраз його відомості певніші:

— Мені, — очевидно доводить він, — говорила людина, що перебуває тут на підпіллі. Чого б то їй брехати на своїх?

І над вечір, коли розходяться з установ кооперативні добродії й некооперативні чиновники, кружляє містом радісна для одних і зловісна для інших чутка:

— Більшовиків одігнано.

Дехто зідхає з полегшенням:

— А чи певні відомості?

— Сами більшовики визнають.

А на ранок — бах-бах! три хвилини мовчанки й — бах-бах! Непохитно гримують гармати на Ірпені. Бредівське повідомлення говорить: „Без змін“... Значить, погано! Бо коли б хоч маленька надія — ой, розписалися б „Киевлянин“ і „Вечерние огни“...

Вороже місто, в короткій радісній надії спочинувши, знову живе безнадійним одчаєм. І чутки — сьогодні хороші, завтра зловісні — рвуть його на частки, співають, як п'яну людину серед тверезого натовпу.

Долю міста вирішено. Це ясно для багатьох після жовтневого наскоку. Але тим більшої нервовости завдає йому короткохвильна надія.

І до тим більшої, нелюдської жорстокости вдаються денікінці. Розстрілюють в Лук'янівці, розстрілюють в контр-розвідках, розстріляли велику юрбу арештованих — прилюдно, на Галицькому базарі.

Наша ж надія теж короткохвильна. Не надія на перемогу, ні, ми знаємо, що перемога буде, але надія на врятування товаришів. Чи встигнемо?

Гарні відомості з сіл. Чудесні відомості з фронту. Ще місяць, може — менше...

Але чи встигнемо?

5 Ця зима дуже холодна. Іноді я не витримую такої амплітуди: важкий холод зовні, важкий жар з середини. Пробігаючи містом у справах, мушу хоч

на хвилинку заскочити кудись у парадне, на пошту, до цукерні:

Трохи зогрітися, перебити мороз — і тоді тепліше робиться, можеш іти далі. Короткі хвилини в теплі перебивають мороз.

І немов подібні короткі хвилини тепла — наша розмова за Василем у той вечір, коли здалося, ніби ми свого досягли, ніби товаришів урятовано. Завтра, мовляв, все виясниться остаточно.

Ми жартуємо перед каміном Василь декламує свої пародії на салонні романси Вертінського, а я співаю за ним:

„Де ви тепер, мій любий Винниченку?
В які краї од симона втекли?“

Ми вдвох, намагаючися співати як-найвиразніше й як-найсентиментальніше, веселими голосами закінчуємо сумний „романс“:

„Де ви тепер? далеко ви, чи близько,
В чому знайшли останній ідеал?
Здавалося мені, в притонах Сан-Франциско
Ви неграм пишете новий універсал“.

Потім Василь починає іншого, вже з присвятою Петлюрі:

„Ваші пальці пахнуть золотом“...

Цього дня одержано цілий пак петлюрівської преси з Кам'янця і ми маємо нову нагоду пореготати: соціал-демократичний „Шлях“ прикрашено на першій сторінці гаслом:

„Пролетарі всіх країн, єднайтеся“,
а на другій — великим аншлангом:

„Геть московських наїзників з української землі!“

Ми говоримо тепер про нашу газету, не підпільну, що ось-ось вийде, а про велику легальну газету. Її видаватиметься незабаром, тільки знищимо денікінщину. Ця газета об'єднає всі творчі сили рдянського суспільства. Це буде велика, перша українська

АРИСТОФАН „ЛІСІСТРАТА“

КОМЕДІЯ НА 5 ДІЙ. ПЕРЕКЛАД З ГРЕЦЬКОЇ К. ЛУБЕНСЬКОГО
ЗА РЕДАКЦІЄЮ М. ЙОГАНСЕНА

Перш за все, шановний читачу, не поспішай і, хоч на момент, задерж свою увагу на комедії Арістофана, що про неї тут річ. Ти, певне, вже знавш цього атенського трагика, читавши його геніяльні поеми: „Фавст“, „Кобзар“, „Прометей“, але для тебе великою несподіванкою буде взнати, що, крім цього, він писав ще й комедії, бувши, справедливо, попередником не тільки Івана Котляревського, а й самого латинянина Мольєра і француза Плавта. Він, цей еллін Арістофан, був правдивий шуткар, і ти, український читачу, охочий, як ти не раз про це гозорив, доскочу нареготатися, матимеш моральне задоволення, придбавши за карбованця книжку елліна Арістофана,— іти повним кроком назустріч своєму бажанню. Ти будеш задоволений, бо своєю власною персоною матимеш змогу наблизитися до первісних джерел отих самих, що з них повним цебром бере соки життя нац прекрасний Лесь Курбас. Разюча подібність! як каже проф. О. І. Білецький. Чи ввходивши до театру Арістофанового, чи до театру Курбасового, ти в перші хвилини нічого не второпавш: замість людей — якісь фантастичні істоти, грубі карикатури, химерні образи, що мигтять на хибкому, теж фантастичному, тлі, що ним бував то земля, то повітряні простори, то пекло: говорять, співають, танцюють, лаються, гавкають, щебечуть і хрюкають. Ти приголомшений, оглушений, збитий з пантелику. Хор виступав на сцену то в образах жаб, ос, птахів, то навіть хмар. Герої п'єси зносяться в небо на найбруднішому жуку-головнику; на сцену винсягь кравду і правду у кошиках, мов тих півнів, що їх приготовано до бою. До людської розмови домішуються крики тварин, непевні шуми, дивні звуко-насліджування: уа, уа, уа, бом-бакс, бом-бало-бакс, берекек-оакс, коакс, епопо-попо-попоні! — Словом, з царства Арістофанового театру ти без пересадки перелітавш у республіку „Літературного Ярмарку“ і запаливш свою пахучу люльку, непохитно і раз на вки вічні стверджуєш: з першої ж полочки я одкладаю два карбованці, щоб купити разом із черговою книжкою „Літературного Ярмарку“ (ціна 1 карбованець) веселу комедію еллінського трагика Арістофана „Лісістрата“, видання ДВУ (теж 1 карбованець). Словом, два карбованці і ні копійки більше

справжня газета, впливова — орган, трибуна. Довкола неї об'єднуються письменники й мистці... Власне, буде плани Василь, я тільки прислухаюся до них і вчуся... мріяти.

Хороше мріяти, щоб коротким теплом перебити довгий мороз... У ті хвилини я не розумію, що то зовсім не мрії, а добре обміркований план, і що ми обидва доживемо до того дня, коли один із нас цього плану здійснить.

На дворі хуга. Камін загасає. Я перевіряю ворота й двері.

6 А на завтра ввечері рипить хвіртка. Я підбігаю до вікна й не впізнаю, а швидше — почуваю по-стать Василя.

Він стоїть на порозі й дивиться на мене. Я відступаю в хату, але він не йде й мовчки дивиться. Бачу лише чудний блиск блакитних очей. Од чого чорне йому обличчя? Од темряви в коридорі, чи од...

— Їх скатовано. Розшматували багнетами. І того ж самого дня. А нас увесь час дурили.

Я скрикую і майже падаю назад, у кімнату. Василь поволі, якимись сліпими кроками йде за мною, потім виймає з кешені револьвера, дивиться мовчки на нього, перекладаючи з правої руки в ліву, псвертається й біжить на мороз. Я хапаю свою шинелю, шапку, спотикаюся на палицю по дорозі, хапаю й палицю та біжу за Василем.

Двері лишаються розчинені. Хвіртка теж.

Наздоганяю Василя й біжимо поруч сніжною вулицею. Грузнемо в замети, кудись провалюємось. З моєї палички вислизує тонкий гострий стилет — вона розкрилася в моїх тремтячих руках. Василь підхоплює його, а мені передає револьвера. Ми біжимо далі.

Нам назустріч біжать вулиці й завулки, вони вилізять звідкись знизу, з морозяної імли, підкрадаються стискають на мить своєю холодною темрявою, штовхають нас одне на одного і з свистом

пролітають далі. Ми біжимо, продираємося через імлисті мури морозу, біжимо й біжимо.

Спочатку я думаю, що у Василя є якийсь план, а потім розумію, що то розпука жене його й мене. Розпука й помста.

Я не знаю, чи сказав він це мені, чи, може, воно в моїй власній уяві народилося, але вперто стукають ці слова в моїй голові і штовхають мене всього, як рвучкі удари серця штовхають груди:

— Першого денікінця вбити... першого денікінця вбити... першого де...

Я розумію, що це правильно й розумію, що вб'ю. Ми біжимо далі безлюдними вулицями — він з розкритим стилетом у руці, я — з револьвером. Але коли морозяний вітер тверезить наші розпалені голови, ми обидва бачимо безглуздя цієї скаженої біганини й мовчки повертаємо додому.

Та ми не соромимося нашого сказу. Принаймні мені за Василя не сором. Я знаю, що інакше він переживати не може. Він загубив свого друга й учителя, втратив назавжди того, хто навчив його революції, хто зробив його товаришем Василем.

Другого дня Василь з кількома товаришами виїздить на Білоцерківщину керувати повстанням.

Я друкую підпільну газету й чекаю великої зміни.

Моя мати була стара. П. ТРЕТЯ ЖІНКА
Що - правда, їй було
лише сорок літ, але єврей-
ські матері в сорок літ уже
сиві. Моя мати теж була сива. Сестра ще гралася
в ляльок — восьмилітня...

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

(Мініатюра)

Вони не взяли ні матері, ні сестри...

Їх було п'ятеро. Двоє надворі, троє в хаті.

Один у волохатій бурці й великій шапці, вусатий, посміхався весь час доброю усмішкою до мене.

Другий молодий, у френчі... З кешень його френчу

висіло безліч срібних і золотих ланцюжків, кешени були повні годинників.

Третій вивертав шухляди побитого шашіллю пузатого комоду й лаявся.

У шухлядах було порожньо.

— Пані козак, — плакала мати, — вже усе забрали... До нас уже тричі приходили, пані козак...

Так казала вона до третього й краплі холодного поту збігали з її блілого чола.

„Пан козак“ вилаявся, обвів очима кімнату й помітив, що у ній була ще й третя жінка.

Чому не можна заховатися у щілину між дошками підлоги? Для тарганів же там знаходиться місце?

Чому шапки-невидимки існують лише в казках Андерсена та братів Гріммів, а не в дійсності?

Вони помітили її, хоч вона й заховалася в найтемніший куток кімнати й сиділа там, тремтючи й клацаючи зубами.

— Не клацай зубами! — в думці кричав я до неї — Вони почують...

І вони почули, бо вона надто клацала зубами.

Утрюх вони потягли її з кімнати у кухню, кличучи двох, що стояли на дворі.

— Антоне! Сидоре! — кричали. — Ставайте в чергу до жидівки...

Вона йшла, похнюпившись, без слова, а я бачив, як виростали в неї очі. Вона боялась, що очі впадуть з орбіт, і затулилася хусткою — падатимуть у хустку... її очі.

Мати тулила до себе мою сестру, вона боялась... може повернеться? Я стояв серед кімнати й серце мені калатало, як п'яниця у замкнені двері чужого приміщення — одчиніть!

Та нікому було одчиняти, ніхто не хотів одчиняти — пуста була...

Одчиніть!

Грюкнули сінешні двері, і я подумав, що то моє серце, вибухнувши, розірвалось...

Вони протупотіли мимо вікон.

Мати вийшла у кухню.

На тапчані лежала третя жінщина — Двойра.

Двойра була, як мертва, й мати покликала мене. Я набрав у рот води й бризнув Двойрі на обличчя. Двойра розплющила очі і знову вони стали виростати у чорні провалля.

— Двойре! Це я... Це я, Двойре!

— Я тебе не знаю...

— Двойреню! — заголосила мати, а моя маленька сестра теж заплакала. — Двойреню, вони пішли, щоб їм дорога до чорної ями була... Невже ти не пізнала Аврамчика?

Двойра сіла на тапчані й мовчки подивилася на мене.

— Ой, Аврамчик! — зойкнула вона й накрила хусткою голі ноги. — Ой, Аврамчик...

Потім, мабуть, зрозуміла, що сталося, впала знов на тапчан і завилася.

— Маменю, маменю...

...До нашої хати заходила п'ята група грабіжників.

Ви чуєте? Це — миші.

Вони шелестять у кутках старими шпалерами, шарудять у важких масивних шахвах. Я чую дрібне лопотіння прудких лапок у себе під ліжком...

Це — миші... Сьогодні тільки другий день, як пан Яндзіч із сем'єю покинули віллу, а вони вже скрізь з'явилися по всіх кімнатах, по всіх залах і коридорах... Вони зграями бігають під підлогою і пищать коротким голодним писком.

Сьогодні вранці, як і що-дня, я відкрив книжкову шахву. Руки мої затрусились, підкосились ноги і я ледве не впав. Книжку промов Ццерона було попсовано гострими дрібними зубами!..

ІІІ. В О Н И

ОЛЕСЬ ДОНЧЕНКО

(Аквареля)

Тоді я вийшов на ганок набрати в груди свіжого повітря і тут побачив кішку. Сіру кішку з округлими зеленими очима. Вона якось чудно, хрипло нявчала і, мабуть, зраділа людині. Підбігла до мене і стала лащитись біля ніг. Я схопив її й замкнув до книгозбірні. І зразу ж почув звідти її дикі, розпачливі зойки. Це були правдиві зойки, повні безумного жаху.

Я відчинив двері і тварина шмигнула повз мене. Більше її я не бачив. Вона, певно, втекла з цього страшного мишачого царства.

Я прислухаюсь і прислухаюсь, і чудно лопотять мені в ушах старі слухові перетинки...

Там, наді мною, на другому поверсі, одноманітні кроки. Вони не стихають ні на мить. Вони глухі, як маятник, глухі, як одя осіння ніч, що зазирає в чорні шибки моєї кімнати.

Я знаю — то ходить божевільний пан Стах. Він прибіг учора ввечері без картуза, босий і розпатланий. Я думаю, що він утік із дороги.

І на весь будинок лишилися тільки ми вдвох та прудкі миші... Багато, безліч прудких, лопотливих мишей...

Я лежу на ліжкові, вдивляюсь у темряву, слухаю...

Покинули. Всі покинули. Втекли. Та й куди я поїхав би — старий, сивий учитель? Все ж життя моє — латина й грецька мова. Куди ж мені їхати від них? Хіба можна втекти від життя?

Я пригадую колишню гімназію, своїх учнів... Скільки їх! Отак заплющивши очі, можна побачити. Лиця, лица, лица... А потім — пенсія і життя у пана Яндзіча. Я пригадую своїх учнів — його дітей. Стефана, Казіміра й Божену. Славні, хороші діти! Де ви? А четвертий дорослий — пан Стах. Божевільний. Цей не вчився, був тихий і всього жахався...

Вчора я був у парку. Старий величезний парк. Березова алея починається просто від ганку і йде далі, далі, углиб... Там єсть альтанка і прозора округла криничка. Ви не знаєте? Це там, де б'є

зеленкуватий прозорий фонтан і кришталеві бризки його розсипаються тисячами самоцвітних віял. Там згрудилися навколо віковічні дуби і заступають вам шлях.

Тепер у парку, пусто, журно. Вже спадає багряне листя — куди не глянеш, скрізь червінькові, золоті стежки...

Я задумливо йшов і йшов алеєю. Дійшов до альтанки. Вона вся була засипана самотнім листопадом. Як пустельно навколо!

І раптом я почув якийсь дивний звук. Він так ясно пролунав у дзвінкому повітрі і стих. Ніби хтось низько, стримано засміявся. І сміх той був дивний і незрозумілий.

Я сів в альтанці на похилій лавочці й тут знову почув той звук. Я глянув вздовж алеї і сидів зачарований, повний того дива: алеєю швидко бігла струнка простоволоса німфа. Два молодих фавна доганяли її. На бігу один із них повернув до мене обличчя й посміхнувся. Потім вони зникли в далені між березами. Фавни були волохаті і з цапиними ріжками. Вони струнко вистукували своїми маленькими копитами і дзвінко іржали, як молоді лошата. Повний тихого хвилювання від того, що бачив, я поспішав додому. Коли я проходив мимо грота, де перед входом була постать старого сатира, нове диво чекало на мене: сатира на п'єдесталі не було. Так, стояв тільки самий мармуровий п'єдестал.

Я глянув навколо і тоді побачив сатира. Він спокійно йшов кудись між беріз і тихо шарудів опалим листом. Я добре розглядів його стару волохату шерсть, гострі ріжки й цапину борідку. Він поволі йшов і тільки іноді мотав головою, як жеребець.

Зараз ніч. Ви чуєте? Це — миші. Вони шарудять шпалерами, лопотять прудкими лапками під моїм ліжком і смакують щось, і смакують без кінця...

А там наді мною кроки. Пан Стах не спить і ходить із кутка в куток, ходить і ходить... Всю ніч...

Я не знаю, чи я спав. Мабуть, задрімав і враз відчую: наді мною стихли кроки. У вікно зазирає олив'яний ранок.

І враз я почув ще щось таке, чого відразу не зрозумів, і швидко встав із ліжка. Десь упав важкий грюк і розкотився луною:

— Бз-ум!..

Дрібно задеренчали віконні шибки.

— Ббуум!.. Ббу ум!..

Навстіж розбіглися двері, і до мене влетів пан Стах. Божевільні червоні очі його дико блукали. Він тремтів від сліпого жаху, губи йому побіліли й страшно сіпались. Він упав на підлогу й обхопив мої коліна руками. Він щось кричав і біла піна виступала йому з рота. Я зрозумів тільки декілька слів:

— Вони! Стріляють! Вони!.. Там! Там!..

І раптом він несамовито зойкнув востаннє і вибіг з кімнати.

— Буум!..

Здавалося, я тільки тепер прокинувся від важкого сну. Тільки тепер я глибоко опанував зміст того, що з кожною хвилиною насувається на нас грізне й неминуче. Наближаються вони. Хто? Я знаю тільки, що вони — варвари, гуни. Вони — звірі, вороги культури і ніхто з них, звичайно, навіть не чув ні про латину, ні про грецьку мову...

І от всевладний жах все більше й більше опановує мене. Мої старі ноги трясуться й підкошуються. Мені хочеться бачити живу людину, культурну людину з вищого громадянства, з розвиненим культом розуму, з вищими почуваннями й поривами...

Я йду на другий поверх до пана Стаха. Він хоч і хворий, але він — син пана Яндзіча і він не може не відчуті спільності наших почувань...

Я піднімаюсь рипучими східцями. Ось і двері до його кімнати. Стукаю твердо й чітко. Тиша за дверима. Мабуть, немає його в кімнаті.

Тоді я трохи натискую на двері. Але вони не піддаються. З того боку щось обперлося важке, нерухоме. Я нахиляюсь і дивлюсь у замочну щілину. І в ту ж мить я відскакую і біжу, кочуся вниз, униз...

Крізь щілину я побачив пана Стаха. Він висів на дверній ручці.

Я прибіг до своєї кімнати і впав на ліжко. Я закутую ковдрою руки, ноги, голову... Я лежу й боюсь поворухнутись. Серце мені от-от вискочить із грудей. І тоді я почуваю в кімнаті знайомий дивний і тривожний звук. Я поволі зсунув ковдру з обличчя: по хаті ходили фавни. Жовтоволосі німфи драгували їх мармуром свого голого тіла. Увійшов старий кошлатий сатир і похитливо заіржав.

Вони зовсім не звертали на мене уваги. Вони знали, що вся вілла порожня, і що для них я — самотній, сивий дідусь.

Я чую, як зупинились великі стінні дзигари в сусідній кімнаті. У великій порожній вітальні задзвеніло піяніно. Зірвалося кілька ніжних неспіваних звуків і сильно грюкнула накришка. Хтось небачений війнув над моєю головою широким віялом.

Раптом я дико схопився і біжу до вікна. Я чую крики й несамовитий грюкіт. Я бачу: до воріт вілли підїхали вершники. Вони в брудних шапках, у сірих порваних шинелях. Червоні брудні стрічки на грудях у них розвіває вітер. Вони гатять рушницями в ворота...

Тваринний жах сковає моє серце. Я мерщій падаю в ліжко, я тягну на голову ковдру, щоб не чути цього грюкоту, цих диких вигуків...

Один за одним зникли фавни. Хороводом розтанули німфи і старий сатир вискочив у вікно.

І раптом на мить усе стихло. Тиша... Тільки миші відчують пустелю і де-далі робляться все нахабніші. Вони вже лізуть на моє ліжко, і пищать, пищать безугавно...

Та ось знову хижий галас, нестерпучий і невблаганний, підвівся й метушиться за вікнами...

Я знаю: це вони — гуни, готи, варвари. Я чую — вони вже в будинку. Ось зарипіла десь під чиймись чавунними кочками дошка на підлозі. Все ближче й ближче... Ближче й ближче... З залі до залі, з кімнати до кімнати... Вже десь зовсім близько гу-пають їхні важкі чоботи: раз-раз, раз-раз!...

Тссс!.. Ви чуєте? Це — вони! Раз, раз...

1 Ідо! Серед метушні цих ІВ. СТАНЦІЯ ЗНАМ'ЯНКА
жорстоких буднів я за-
був тебе. Свою подерту

ЛЕОНІД ЧЕРНОВ

шкіряну куртку з дірками від денікінських куль я викинув у хижку, там спить на ній моя кудлата Пійма. Шкірянку замінив елегантський синій піджак, на ногах моїх — замість брудних онуч — шовкові панчішки й лакерки з замшевим верхом. Я чомно й покірно стою в церабкоопівській черзі, звично цілую дружину і мрію про перський килим. Я забув тебе.

Ти ніколи, мабуть, не бачила, дівчинко, як муштрований вовк дивиться в ліс. Ти ніколи не бачиш, Ідо, як у нудній трамвайній черзі я оглядаюсь назад — дивитись на пройдені гони, де найяскравішою плямою горить твоє юне, прекрасне, вічно бурхливе життя, що його ти так просто взяла в руки і, соромливо посміхаючись, віддала революції.

Моя подерта шкірянка злежалась і зім'ялася під тілом кудлатої Пійми. Іноді мені так хочеться, так хочеться штовхнути ногою прокляту Пійму, взяти в руки й ніжно розгладити зморшки нещасної, смішної шкіряної куртки. Від неї — такий рідний, такий п'яний аромат зниклих років!

— Р-раз! — я штовхаю ногою очманілу Пійму, вона верещить, скавучить, ховається під лаву... а в руках у мене моя шкірянка. Я натягаю її на плечі, дружньо пригладжую рукою рукава, пещу й милую її, як далеку коханку, побачення з якою зробило мене знову щасливим.

Але це неможливо. Це неможливо, Ідо. Моя дружина — член Т-ва Захисту Тварин і Рослин, — і коли я спробую хвицнути ногою самозадоволену Пійму, моя подруга напевне прочитає мені чемну нотацію про культурність, про потребу стримувати себе і про те, як обережно треба поводитися з безсловесними тваринами. Ні, я не можу чіпати Пійму.

А лїс — запашний, одвічний, повний вовчих ям, перекреслений несходимими манівцями — вабить, вабить муштрованого вовка.

2 ... — Чи пам'ятаєш ти цю наївну річку, буйну зелену траву, цю золоту десятку оскаженого, щедрого сонця над нами?

Чи не забула ти цю порослу бур'яном пустельну вулицю нашого наївного городиська, що цілими роками безтурботно похрапував під гарячою ласкою південного сонця?

Жодної живої душі не було на вулицях.

Кури хекали від спеки, копаючись в сухому, як порох, кізяку. Мухи тікали в перші-ліпші темні куточки. Собаки висолоплювали ніжні, мов рожеві стрічки, язики. Атрамент висихав і тріскався в ка-ламарях. В розпечений пісок не можна було ступити босою ногою — опечешся.

Чи пам'ятаєш ти ці хатинки на трое вікон? Ці смішні одиниці палісадів? Ці вкриті мохом, позеленілі від часу, напівзруйновані провінційальні тини, що через них я хлопчиськом лазив красти яблука?

Городок безтурботно куняв, зацілований сонцем, — а ми вийшли на майдан, обмінялися поглядами — і розійшлись: кожне своїм шляхом.

Куди?

І гуркотливі міські горлянки проковтнули нас.

Столиця вирує життям і в дальніх відгуках світової бойні вже чувається щось нове й тривожне.

Манометри було зіпсовано, але ми, молоді, уже відчували неймовірне напруження робочого гніву.

А провінція хропла.

Скучно мені було жити на грудях твоїх, моя на-
ївна батьківщино, але здалеку так солодко й боляче
було згадувати твою куряву, бродячих собак і твій
блакитний, любий, дитячий сум.

Я написав про це тобі, Ідо,—і так мені жаль стало
цього зниклого хлоп'ячого задьору, цього буйного,
вкритого порохом, бур'яну на майдані; цих любих
серцеві підсліпуватих похилених хатинок; цієї митте-
вої, несканної солодко-тремтливої останньої зу-
стрічі на сонній вулиці літнього городка, що я того ж
дня узяв валіжку й сів у вагон.

3 В синій блакиті затріпотіли гарячі плями прапорів.
З півночі лунав далекий гуркіт незрозумілих
вибухів. Кулями просвистіли перші, оскаженілі від
радості, телеграми.

Затріщала й упала шкарлупа віковичної влади царів.
Городисько радісно, але трохи боязко захіликав.

Справник на третій день утік без сліду.

Підвела голову жалюгідна газетка, що до цього
часу сумно животіла без усякої надії на тираж. Су-
тінки гули стурбованим вуликом.

„Отцы города“ прикололи до сурдутів червоні
бантики.

Міська дума стала за головний штаб.

Цілі ночі без перестану брєніли, вчора ще тихі,
вулиці. Гімназисти сірими бандами тинялись по місту,
„роззброюючи“ городовиків.

„Куклу“! „Куклу“ ще треба роззброїти, хлопці!

— А-а, ти ще тікати?

— Стій, мати твою!.. Стрілятиму, сволоч!

— „Високоумного“ роззброїли?

— Вже. Роззброїли та ще й шию наkostenяли.

Пручався, сукин син.

— Хлопці! Зараз же треба відрядити п'ятеро лю-
дей до редакції, берегти газету... Хто до редакції?

— Я, я, я!..

Вранці на зібранні „Союзу Молоди“, гімназисти
задавалися, попричіплювавши до стегон незграбні

поліційні шаблюки і великі, цупкі револьвери, прив'язавши їх до поясів звичайними шворками.

„Папаші“ з „Комітету Громадської Оборони“ спочатку обурювались і ляскали в пухкі долоні, але згодом, якимось, відразу примирились і махнули рукою:

— Що хотіли, те й зробили.

І боязко оглядалися. Але молодь зробила своє діло.

Першого ж церковного свята організувала грандіозну, небувалу в нашому місті маніфестацію — з червоними прапорами, піснями, гаслами й двогодинними промовами.

Городисько відразу зрозумів, що боятись нікого й нічого.

Тоді захвилювалось й вивернулось усе сіреньке, боязке обивательське життя.

Городисько затрусився від реготу. Загомоніли („нікого боятись“) чепурні святешні вулиці.

Екстрені телеграми виходили по 3—4 рази на день.

— Михайл зрікся престолу, товариші. Побий мене бог.

— Брешеш, фрайер!

— От не зійти з цього місця. Ходімо до редакції.

В редакції, вдень і вночі, юрби. З балкону хтось шпурляє в людську кашу свіжі телеграми.

Якийсь голений, з акторським обличчям, з афішної тумби:

— Товариші! Дайте ж скінчити... От через що демократична республіка повинна...

— Товариші! Хто хоче крутити друкарську машину в другій зміні?..

Вмить утворюється загін охотників.

В друкарні, поруч з конторою редакції, крутять машину. Ремісники, службовці, салдати, чиновники, педагоги, прикажчики, гімназисти... Командує молоденький безвусий студент.

— Шоста класа! Шестикласники тут є?

— Є. В чім річ?

— Ось маєте — сотня останніх телеграм. Біжи до гімназії й роздай. Мерщій!

Телеграми читають на уроках, у голос, разом з учителями. На „переменках“ ревуть марсельезу і „качають“ директора. Директор дякує, називає товаришами й виблискує червоною стрічкою.

— Хлопці! Хто в жіночу гімназію на загальний мітинг?

— Сашко, а Іла буде?

— Звичайно, буде. Ходім.

— Слухай, не будь же свинею, доведи мене на велосипеді...

Іда керує автомобілем, як справжній гонщик.

Іда стріляє з бравнінга. Іда виграла конем, як першорядна гарцівниця.

Іда виголошує такі запальні промови, що сивоволоса начальниця гімназії тільки сумно хитає головою.

Вся хлоп'яча гімназія, починаючи від сосунця-четвертокласника до „поважного“ абітурієнта (п'ять хвилин до студента), — обпалює Іду захопленими поглядами, коли вона мчить сполоханою вулицею на своїм темночервоному „Дуксі“, прорізаючи гомін гострою голкою велосипедного гудка.

А коли Іда одного разу на конференції заявила:

— Ми повинні втворити Революційний Комітет!

Вона зробилася страховищем міщан та обивателів, що полохливо шамотіли, озираючись навкруги:

— Вона — більшовичка. Леніна знаєте? Ото ж бо й є. Його прибічниця. Марксистка...

4 Це було страшне, радісне й зловісне літо.

Ціла Україна глухо гарчала, зідохала, розминала стомлене тіло й нудилась у страшній мості.

Шиплячими полохливими гадюками плазували по губернях якісь гострі, безглузді, хвилюючі чутки про заколоти, погроми, про повернення царя...

Старезні діди шамотіли, що бачили якісь незрозумілі небесні ознаки жакливого, зловісного, небува-лого лиха...

— Не то пошестъ, не то нова війна... Ой, суне лихо, як та чорна хмара...

Виповзали з лігва якісь поховані темні сили, гробаками почали точити дні.

На голохливому багрянtimer тлі блиснула радість: Іда сказала, що я краший за всіх на землі, і вона хоче бути зі мною завжди.

Тієї ж нощі, цілуючи, я випив її всю. До останньої краплини влив в себе її запашну істоту, мов дорожчине вино.

Цілу ніч, до світанку нас гайдали скажені хвилі зародження нового невідомого людського життя, що його я влив в її прекрасне, юне тіло.

— Ми повинні втекти на село і там відновити роботу організації,— сказала Іда вранці.— Ти розумієш, чому?

Вона мала рацію. Наша організація, загубивши зв'язок із центром, занепадала й знесилилась. В місто ввійшли невідомі юнкерські загони і таємниче розташувалися по касарнях. В міські справи вони не втручалися, але якась таємна робота де-далі все більше згущалася і без того напружену атмосферу.

Юнкер Калашніков уже чотири роки скажено ревноував Іду. Тепер він майже щодня бігав до її батька й вимагав у нього додержати якоїсь старої обіцянки.

На одному з студентських вечорів він пошепки, хрипко й жагуче шпурляв Іді якісь жалісні слова, потім плакав, скреготів зубами й загрожував револьвером

— Ой, лихо насуває... дощику бог не посилає... Великий голод буде по всій землі українській...

Чорними круками пророкували лихо зсохлі, гострокі столітні, зеленобороді діди.

Вдень розпечене багряне сонце безпощадно палило гарячу, тверду, мов каміння, землю. Зникали цілі річки, струміні й озера, оголювалось чорне порепане дно.

Вогненною спекою дихав жовтий, спечений сонцем степ. Безнадійно гинули без дощу багаті, пишні ниви.

По околишніх селах і повітах плазували шамотливі чутки:

— Мужики б'ють панів... Пани формують загони, палять цілі хутори, й села... А в столиці — чули? — знову генерали засіли... Б'ють народ...

Ночами коли ховався за обрій жовчний, зловісний сонячний пухир, — розпечена ніч вкривала стомлену гарячу землю чорним палючим плащем.

Тоді різні кінці неба займалися нерухомими червоними загравами.

Тоді люди нашого села вибігали на вулицю, зазрили на дахи. Застиглими, вилупленими від жаху очима вдивлялись у заграви, що тяглись до неба, мов стомлені благаючі руки.

Голоси лунали полохливо і глухо. Перекидалися півшепітними словами, наче боялись розбудити невідоме чудище, що дрімало поруч і за кілька годин могло пожерти всеньке село.

А в далині цілу ніч до світанку простягали до чорного неба свої вогневі руки, конвульсійно тріпотіли заграви і вабили до себе.

5 — Я їду з тобою.

— Ідо, це неможливо.

— Я їду з тобою Гинути — так разом.

— Ідо, це безумство.

— Я їду з тобою, чуєш? Не строй дурня. Одягай шкірянку.

Ми б.гцем примчалися до паровозу.

Чорне гаряче чудище без огнів стримано шипіло й раз-у-раз тяжко зідхало, шпурляючи в чорну навислу площину неба вогненні снопи.

Топка чомусь вискалила багрянну пашу, і в від-
лисках тьмяно виблискували мідяні підйоми, держала,
рурки й манометри.

Іда випурхнула на ганок. Я навмисне затримався
біля драбинки.

— Кочегар буде?

— А чорт його зна. Здається, ні.

— Тоді я замість кочегара.

— Ідо... — благаюче гукнув я.

Замість відповіли вона нахилилась до мене.

— Ах, ведмедю! Дурний. Тисячу, мільйон разів
дурний. Давай руку. Ну... Петре? Чуєш?

І коли я простяг до неї руку, вона одим м'цним
рвучким рухом шарпонула мене вгору по драбинці.

— Ведмежатко моє...

Міцно, міцно, задушливо обгорнулась навколо мого
тіла, обпекла мені губи. Хитнувся ганок.

— Ведмежа... Дурненьке... незграбне... До
мами на ручки хочеш?..

І розсипала дзвоники світу.

У відповідь я рішуче вхопив за держало гудка,—
і дике звіряче виття над самою головою роздерло
керею цієї непроглядної ночі.

Шарпонула підйому на хід. З-під машини видерся
шиплячий свист, і велетенський паровоз обережно,
нерішуче тарарахаючи там, де сходились рейки, ру-
шив у важку темряву.

Проплив, блимаючи баньками вибитих шибок,
вокзал.

Промайнув семафор.

Ми їхали на очайдушне діло: я дістав наказ за
всяку ціну привезти ще один паровоз на станцію
Знам'янка, де стояли наші регулярні частини. Дві
проміжні станції було зайнято ворогом.

Єдиний машиніст конав у тифозній гарячці.

6 Ми вже прогуркотіли через два мости.

Паровоз вже не хитався м'яко. Він тріпотів
дрібним лихоманковим тремтінням. Уривчасті подихи

Його злились в одне грізне гуркотливе гудіння. Колеса, скиглячи, гупали по стиках. і нам іноді здавалося, що ми, не торкаючись землі, летимо на скажених, вогнедишній розпеченій на полум'я машині по міжпланетному просторі.

Вітер батогом хльостав наші обличчя, чавунова чорна пільма обгорнула локомотив і путь.

— Ми танцюємо на місці чи мчимо?

Я скорше вгадав, ніж почув її близькі слова.

— Летимо, Ідо. летимо! — сказав я. — Вище пару! Вище пару, моя маленька дівчинко! Подай заступ, я зараз накидаю з тендера нове вугілля. Дивись на рейки.

І я поліз на тендер . . . . .

Стрибнувши з тендера назад на паровоз, я закам'янів нерухомо, захитався, вхопився за перегородку, щоб не впасти, і одночасно інстинктивно вихопив бравнінга.

Просто переді мною, звязана на руки й ноги, міцно прикручена шворкою до поручнів, стояла Іда. В очах її тремтіли вогні від сліз огні.

На щокіях вилискували лихоманкові червоні плями.

А позаду, захищаючи своє тіло її постаттю, вхопився за поручні стрункий чорний Калашніков.

В кожній руці він чіпко стискував по револьверу. Один він навів на мене, рура другого була щільно притиснута до черепа Іди.

Оскаженілий паровоз, скрегочучи, хекаючи, скиглючи, несамовито розтинав простір.

— Ані руш!! заревів Калашніков. — За три верстви — полустанок. Там ви зупините паровоз.

Я навів на них бравнінг. В ту ж мить він звів тугий курок нагана над головою Іди.

Тонкий вереск Калашнікова вдарив мене в уха:

— Ей, ви! Коли ви гадаєте, що в мене не вистачить волі... прострелити їй голову... — то однаково ви не зможете вбити мене, не простреливши свою коханку...

Він мав рацію: все його тіло було прикрито поставою Іди.

Мозок мій роздерли гострі блискавиці.

— Ведмедю, стріляй же!

Я підвів голову.

Кричала Іда:

— Ну, стріляй же. Ведмедю, любий...

Обличчя Калашнікове, перетяте нелюдською гримасою, затремтіло, — і погляд його уп'явся в мене.

Далеко, далеко підморгнуло червоне око семафора.

— Зменшуй хід!.. Раз!

— Стріляй, Ведмедю, любий, єдиний...

Вона не плакала.

— Зменшуй хід!.. Два!

— Ведмедю! Н-ну!!

—...Зменш...

Я кинувся до ричага, схопив його лівою рукою, смикнув...

— Ведмедю. Коли ти хоч трохи любиш мене...

Я рванувся до них. Натиснув собачку свого бравнінга. І сім куль протріщали в груди Іди. Труп Калашнікова звалився в ніч.

Паровоз зменшував хід, і чорні фігури в погонах, бігли до нас.

Скривавивши руки, я перерізав вірьовки Іди, високо в повітря підняв теплий труп, міцно-міцно поцілував її очі. І, широко розмахнувшись, жбурнув у багрянну пашу топки.

Полум'я обережно, ніжно лизонуло її тоненьку постать, і я причинив дверці.

Потім, відхаркуючись кров'ю від прокушеної губи, я шарпонував підйому на повний хід, стрибонував з паровоза, відбіг на кілька сажнів і зупинився.

Паровоз злісно пхакнув, запарував, зашипів і рушив у ніч.

—...Вище пару! Вище пару, моя маленька дівчинко...